

Karolina Luka , Ivana Artukovi Župan

Put u vje ni dom

predodžbe *Naših starih* o smrti i zagrobnom životu

Na naslovnici: Grobnica, groblje u Slavonskom Šamcu, 1975., FE II 2335, foto Zvonimir Toldi

Karolina Luka □ Ivana Artukovi Župan

Put u vje ni dom

predodžbe *Naših starih* o smrti i zagrobnom životu

Slavonski Brod, ožujak 2015.

Muzej Brodskog Posavlja

Put u vje ni dom

predodžbe *Naših starih* o smrti i zagrobnom životu

Nakladnik: Muzej Brodskog Posavlja

Za nakladnika: Danijela Ljubi i Mitrovi

Autorice teksta i izložbe: Karolina Luka , Ivana Artukovi Župan

Suradnici na izložbi: Ivanka Bun i , Ivanka Cafuta, Ivana Maruš ak, Lidija Miklik-Lozuk

Prijevod sažetka na engleski: Ana Matkovi

Fotografije: Damir Fajdeti , Ivana Artukovi Župan, Karolina Luka , Zvonimir Toldi
fototeka Etnografskog i Arheološkog odjela Muzeja Brodskog Posavlja

Ilustracije: Željko Matuško

Oblikovanje naslovnice: Matijas Župan

Priprema izložaka: Željko av i , Željko Matuško

Postav izložbe: Karolina Luka , Ivana Artukovi Župan, Ante Areli , Željko av i , Željko Matuško

Grafi ka priprema: Autor, Slavonski Brod

Tisak: Posavska Hrvatska d.o.o.

Naklada: 300

Tekstualne i slikovne priloge mogu e je preuzeti isklju ivo uz dopuštenje nakladnika i navo enje izvora.

SADRŽAJ

UVOD	5
O SMRTI I ŠTO NAKON NJE	7
SUSTAVI VJEROVANJA I RAZMIŠLJANJA	8
TABUI	15
ŽIVOTINJE, SNOVI ENJA I DRUGI ZNAKOVI PRETKAZANJA SMRTI	17
STABLO SVIJETA	19
PRIPREME ZA POSLJEDNJE PUTOVANJE	21
ISPRA AJ	26
GROBOVI, GROBLJA I SPOMENICI	28
POKOP	34
SIMBOLIKA GROBNIH PRILOGA	36
TUŽBALICE	39
NAKON UKOPA	40
POGREBNA GOZBA I ZNAK NEPARA	42
SIMBOLIKA ODJE E	44
USPOMENA ZA VJE NOST	45
UTVARE I NEMIRNE DUŠE	46
DANI POSVE ENI MRTVIMA	51
Rimske svetkovine mrtvih	51
Svi sveti/ Dušni dan	59
KULT PREDAKA I KULT PLODNOSTI	60
SVJETLO ZA POKOJNE	62
SAŽETAK	64
SUMMARY	65
LITERATURA I IZVORI	66
Elektroni ke adrese	69
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	70

1. Kameni an eo

UVOD

Tematika smrti i ljudskog odnosa prema njoj, bila je i ostala tabu tema, iako su ljudi od pradavnih vremena bili svjesni njene neizbježnosti te je nastojali prihvatiti kao normalan životni proces. Ovjek je oduvijek imao potrebu dostojno se pobrinuti za svoje umrle, a vjerovanja u ono što nas nakon smrti ieka mijenjala su se tijekom vremena. Sukladno njima, u manjoj ili većoj mjeri, mijenjali su se i običaji koji se nisu pojavili i nestali s antičkim ovjekom, nego su posljedica dugotrajnog ljudskog iskustva, a kao takvi ponavljali su se do današnjih dana i prilagođavali određenom prostoru i vremenu.

Traženje sličnosti ili mogućnosti povezivanja arheoloških nalaza i narodnih običaja pretpostavlja da se radi o prežicima istih ili barem sličnih vjerovanja što ne mora odmah značiti da se nastoji potvrditi kulturni kontinuitet određenih zajednica. Nastoje i saznati kakva je bila daleka prošlost, arheologija se često pomaže ne tako davnom prošlošću ili čak sadašnjošću, dok etnologija pomoću traži u prošlosti kako bi razumjela na in nastanka i uporabe predmeta, njegov društveni kontekst.

Usporednim prikazom vjerovanja vezanih uz smrt i mogućnost zagrobnog života, kroz izložbu *Put u vječni dom - predodžbe Naših starih o smrti i zagrobnom životu* i popratni katalog, želi se ukazati na postojanje obreda i običaja vezanih uz brigu za ovjeka na kraju njegova životnog puta, od najdalje prošlosti do današnjeg vremena, poimanje i odnos *Naših starih* prema smrti i umrlome te pogrebne rituale s arheološkog i etnološkog aspekta.

S a h r a n a

- 1./ Predznaci smrti: Ako se sanja o crnom grozdju, o oltaru u crkvi, o plavim sljivama, vadi se zub s bolom, ruši se zid od kuće ili kakve druge zgrade, razbilo se samo od sebe kakvo sudje, tutanj po tavanu, u podrumu, pjeva kokos, ako ostane otvoreno oko pokojnikovo, ako se sastanu slična dva svatowska barjaka itd. Sve su to znaci smrti. /Nabrojite razne varijante!/
  - 2./ Kako se sprema starije celjade za smrt:
    - Da li podijeli imanje medju djecom ?
    - Odredjuje gdje da ga sahrane, gdje da kopaju raku / jamu/ ?
    - Ispovijeda li se, prima li pricest ?
    - Kako se oprasta veliki grijesnik ?
    - Okupaju li ga prije smrti, obriju li ga itd. ?
  - 3./ Tko se zadržava kod samrtnika prije smrti:
    - Da li djeca stalno stoje pored postelje / krevet/?
    - Metnu li mu svijeću lojenu u ruku kad umire ?
    - Zasto zamotaju u krpu tu svijeću ?
    - Zasto treba da se umire pored goreće svijeće ?
    - Sto rade s prozorom kad umire celjade kod kuće?
    - Zasto treba prozor otvoriti ?
  - 4./ Sto rade u selu kad je netko umro;
    - Cim se da na znanje da selo ima mrtvaca ?
    - Kako se zvoní za staro, mlado, zensko i za dijete ?
    - Dnevno koliko puta ?
    - Rađe li napolju ako selo ima pokojnika ?
    - Rodbina ide li raditi ?
    - Koje poslove ne valja raditi ako selo ima pokojnika ?

O SMRTI I ŠTO NAKON NJE

Ni predim ovjek toliko ne strepi, ni od tega toliko ne bježi kao od smrti. Svaka ljudska kultura¹ imala je izgrađen odnos prema njoj, prema mrtvima i tražila odgovor na vječno pitanje što se događa s ovjekom kada je iskusi. Zsigurno, to je najzagonetnije pitanje koje si ovjek oduvijek postavlja. Odnos ovjeka prema smrti može se promatrati s različitih gledišta – od književnosti, mitologije, liturgije, arheologije i kulturne antropologije. Jednako tako, definicija smrti različita je ovisno s kojeg se područja promatra. S obzirom na to da je riječ o opsežnoj temi, obrađena je iz perspektive mitova, vjerovanja i religijskih poimanja.

Iako se bave bogovima, herojima i demonima, velik dio zanimljivosti mitova, legendi i priča leži u tome što rasvijetljavaju temeljne ljudske vrijednosti, istinu i bitne istine zajedničke cijelom ovječanstvu.² Jedna od ideja jest ona o nekom obliku nastavka života nakon smrti. Mitologije govore kako duši nakon smrti predstoji putovanje. Vjerovanje kako smrt nije kraj, nego samo prijelaz u drugi oblik postojanja proizlazi iz animizma³ shvaćanja smrti. Prema njemu duh može nastaniti neko fizičko tijelo i opet živjeti na Zemlji ili postojati vječno u nekom drugom svijetu koji je paralelan s ovim. Smrt gotovo uvijek prati pojam suda i odluke o budućnosti duše, a uloga sudaca pripada herojima, božanstvima ili anđelima.⁴ Odlaskom duša u neki drugi život, bolji ili lošiji od zemaljskog, što ovisi o postupcima pokojnika dok je bio živ, ali i ljudi oko njega, ne prestaje njihov doticaj sa svijetom živih. S obzirom na to, pokojnik i dalje živi, pripadnik je svoje društvene zajednice, kao dobar ili zao entitet. Hoće li njegov utjecaj na žive biti štetan ili ne, ovisi o postupcima rodbine i prijatelja koji su dužni održavati uspomenu na mrtve različitim ritualima i darovima. Dva su pokretača tih postupaka: ljubav prema pokojniku i moćni atavistički strah kako bi se pokojnikov duh mogao vratiti i naškoditi živima. Zapadnjačke predodžbe o utjecaju duša na ovjekov život velikim su dijelom inspirirane Biblijom (teistički pristup): predodžbe o raj, paklu, istilištu, anđelima, svecima. Preplitanje svjetonazora dovodi do različitih predodžbi zagrobnoga života. Stoga zajednica strogo poštuje određene propise i pravila ponašanja kako bi se zaštitila od mogućih negativnih djelovanja duše i/ili da održi veze s njom. Cijeli sustav normi ponašanja naziva se posmrtni običaji i obredi.⁵

Osnovna stvar koju živi članovi obitelji moraju uiniti jest omogućiti pokojniku dostojan ispraćaj s ovoga svijeta kroz pogreb, ali njihove obveze tu ne prestaju, već se nastavljaju u obliku donošenja darova. No, uz darove namijenjene pokojniku treba darivati i božanstva koja gospodare drugim svijetom u nadi da će biti milostiva prema mrtvima, ali i svima koje ta sudbina teče.

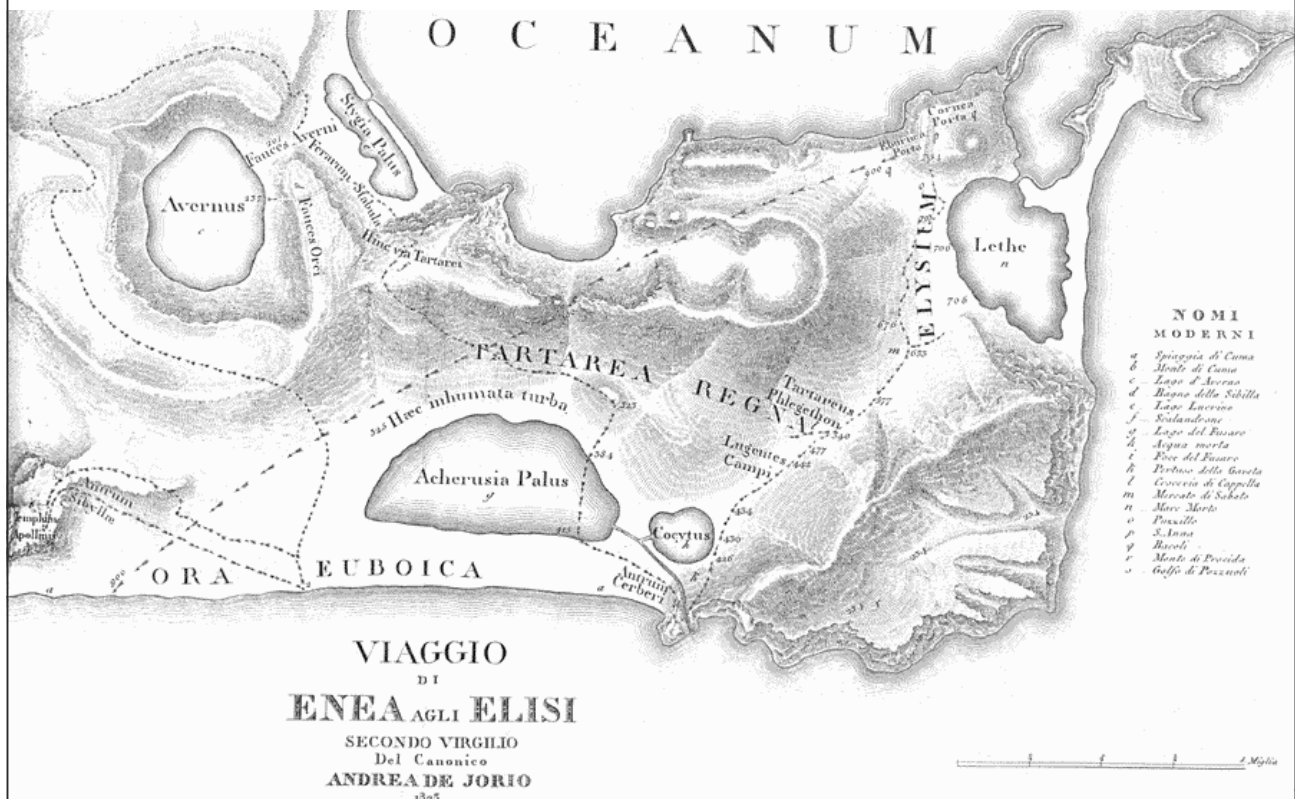
¹ Kultura je «zajednički način ponašanja, izražavanja i organiziranja radi zajedničkog života, svojstven osobama koje žive u istom društvu; način na koji se te osobe suočavaju sa stvarnostima materijalnog, društvenog i religioznog svijeta» (LALOUX 1981: 33)

² STORM 2002: 7

³ Animizam (lat. *anima*: duša), vjerovanje da u prirodi postoje samostalna duševna ili duhovna bića koja djeluju izvan ili iznad svega tjelesnoga, utječu na ljudski život i njime upravljaju. Sve što je živo ima dušu, osjeća i misli. Prema teoriji engleskog antropologa Edwarda Burnetta Tylora, animizam bi bio prvi stupanj svake religije koja se razvija od predodžbe o duši i o njezinu životu nakon smrti.

⁴ STORM 2002: 58

⁵ BANDI 1980: 110

3. Karta Vergilijeva podzemnog svijeta

SUSTAVI VJEROVANJA I RAZMIŠLJANJA

Ljudske zajednice na smrt gledaju koliko različit, toliko i slično. Slijedi pregled vjerovanja onih koji su živjeli na području brodogradnog Posavlja, kao i onih koji su ostavili neizbrisiv trag na njihov sustav vjerovanja i razmišljanja.

Sve je nastalo tamo gdje počinje povijest: u Sumeru, odnosno u Mezopotamiji. Mezopotamci (Sumerani, Babilonci i Asirci) smatrali su bolest i smrt kaznom zbog grijeha i neizbježnom ljudskom sudbinom kojoj nije uspio pobijediti ni junak poput uruškog kralja Gilgameša.⁶ Nisu vjerovali u sud duša, nego da svi dijele istu tužnu sudbinu, dobri i zli.⁷ Podzemni svijet je mjesto na kojemu bog sunca spava tijekom svog dnevnog kruženja svemirom. Izvor je novog dana i svih budućih događaja. Njegovi stanovnici poznaju budućnost (u što se vjeruje i kasnije, o čemu svjedoče, primjerice, Odiseja i Eneida) koju prizivaju i ih mogu saznati i živi. Podzemni svijet je odraz svijeta živih, njemu paralelan i zamišljen kao grad okružen bedemima. Njime vladaju kraljica Ereškigal i njezin suprug Nergal. Istovjetan je brojnim drugima, primjerice grčkom Hadu kojim vladaju Had i Perzefona, rimskom Orku kojim vladaju Otac Dit i Prozerpina, etrušanskom kojim vladaju Aita i njegova žena Phersipnai...

⁶ Gilgameš je povijesna osoba, vladar sumerskog grada Uruka. Živio je u 3. tisućlje u prije Krista. U epu je opisan kao polubog (trećina njegova bića bila je ljudska, a dvjema trećinama bio je bog) i tiranin. Kako bi zaštitili njegove podanike, bogovi mu kao neprijatelja šalju Enkidua, divljeg ovjeka. Njih dvojica s vremenom razvijaju vrstu prijateljstva koje traje do Enkiduove smrti. Nakon tog nemilog događaja, Gilgameš je prestrašen i traga za besmrtnošću, no ne uspijeva je pronaći te umire kao običan smrtnik (*Gilgameš* 1979.).

⁷ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/154412/death/22185/Mesopotamia> (07.07. 2014.); Vjerovanje da duše pokojnika imaju utjecaj na žive postoji u svim ljudskim zajednicama.

4. Velesovi ljudi (koledari, duše pokojnika) odvođe Jurja/Jarila u zemlju mrtvih

Na području Mezopotamije javljaju se drevne priče o silasku stanovnika svijeta živih u turobnu, paralelnu dimenziju s onu stranu zrcala. Prema jednoj Inana/Ištar, božica plodnosti, odlazi u podzemni svijet kako bi spasila svog ljubavnika Dumuzija/Tamuza, boga vegetacije. Zarobila ju je njezina sestra Ereškigal pa je Inana/Ištar morala pristati na kompromis: Dumuzi/Tamuz je pušten natrag u svijet živih, ali samo na pola godine i tada zbog radosti njegove žene priroda buja. Ovaj mit, kojim se objašnjava vegetacijski ciklus, pronađeni su i drugi narodi na području Bliskog istoka i jugoistočne Europe. Neke od poznatijih verzija zasigurno su egipatska o bogu Ozirisu, grčke o otmici Perzefone i tuzi njezine majke Demetre, o bogu Dionizu i o Adonisu,⁸ a slavenska inačica glasi: slavenskom bogu gromovniku Perunu na Novu godinu rođena su djeca Jarilo ili Juraj i Mara.⁹ Zeleni Juraj,

⁸ Set, bog pustinje i neplodnosti, zbog ljubomore je ubio svoga brata Ozirisa, boga plodnosti. Oziris je uskrsnuo i zemlja je ponovno postala plodna, a on je postao i bog mrtvih (STORM 2002: 58, 61). Ovomu je slični na zasigurno najpoznatija antička priča o vegetacijskom ciklusu, o otmici Perzefone. Naslovna junakinja bila je kćer Demetre, božice plodnosti, poljoprivrede i usjeva, i Zeusa, vrhovnog boga. Zeusov i Demetrin brat Had odlučio ju je oti, dovesti u svoje mračno kraljevstvo i oženiti se njome. Ugrabio ju je i odmah propao u zemlju. Demetra ju je uzaludno tražila, a sva je priroda venula. Kao otac ljudi i bogova, Zeus nije mogao dopustiti smrt prirode i zatražio je od svog brata da pusti Perzefonu. Had je pristao, ali samo ako nije ništa jela ili pila dok je boravila u njegovom carstvu. Zakon je, naime, bio takav da, ako netko popije ili pojede nešto u podzemnom svijetu, zauvijek mora ostati u njemu. Had je dobro znao kako je Perzefona pojela nekoliko sjemenki šipka. Demetra je tada shvatila da kćer neće dobiti natrag, pa je pristala na kompromis: Perzefona će dio godine boraviti s njom u vanjskom svijetu, a dio sa suprugom u podzemlju. Kad je s majkom, cijela priroda se budi i započinje proljeće, a kad je s Hadom, sve vene i nastupa zima (Re nika 1992: 339). Egipatskom mitu o Setu i Ozirisu jako je sličan mit o Dionizu Zagreju, sinu Zeusa i Perzefone ili Demetre. Hera ga se htjela riješiti i poslala je na njega Titane koji su ga uhvatili, ubili i pojeli. Zeus ih je kaznio raznijevši ih munjom, a Dionizovo je srce sačuvao. Iz tog se srca ponovno rodio mladi Dioniz. Prema mlađem mitu, Dionizova je majka Semela, Kadmova i Harmonijina kćer. Spržena je jer je htjela vidjeti Zeusa u njegovom punom božanskom sjaju. Dioniza su odgajale nimfe ili Semelina sestra Inona. Cijelo vrijeme je morao dokazivati da je bog, a one koji mu nisu povjerovali, kažnjavao je ludilom. Kad su konačno i ljudi i bogovi priznali njegovo božanstvo, odlučio je sići u podzemlje po svoju majku. Had i Perzefona su dopustili Semeli da ode, a Dionizim je u znak zahvale ostavio mirtu, simbol besmrtnosti (Re nika 1992: 116-117). Grčke Antesterije su svetkovanje uspomene na Dionizov silazak u podzemlje. Tu je i mit o Adonisu u kojeg se zaljubila božica ljubavi i seksualnosti Afrodita. Međutim, on je poginuo u lovu na veprove. Očajna Afrodita preklinjala je oca Zeusa da ga vrati. On se obratio bratu Hadu, koji je i u ovom slučaju bio spreman na kompromisno rješenje: Adonis će dio godine biti s Afroditom, a dio u podzemnom svijetu (Re nika 1992: 7-8). Porijeklo te priče treba tražiti u mezopotamskoj mitologiji, upravo u gore navedenom mitu o Ereškigal i Inani/Ištar.

⁹ Varijante imena: esi *Morana*, Slovaci *Morena*, Ukrajinci *Mapéhaili* *Mapáitd*. KATI | 2010: 349

5. *Otmica Perzefone*

bog vegetacije i mjeseca, svakoga proljeća dolazi iz daleka, s one strane mora, gdje se nalaze duše pokojnika. U zimi, kad je sve mrtvo, ljudi boga Velesa (duše pokojnika) odvođe ga u carstvo mrtvih, tamo dolje, u zemlju vječnog proljeća. Tada odraste, Juraj odlazi iz podzemlja, u vlažnim korijenima stabla svijeta, prema Perunovim dvorima na suhom. No, da bi izašao mora pronaći ključeve kojima se otključati zemlju i time pustiti rosu kako bi osvježila vegetaciju i donijela život. To čini na Jurjevo (23. travnja) – prvi dan proljeća. Isti dan upoznaje i zaljubljuje se u Perunovu kćer, svoju sestru Maru. Dan nebeske svadbe pada na Ivanje (24. lipnja), no kao što je mjesec prevrtljiv, prevrtljiv je i Juraj, sada Ivo.¹⁰ Prevari Maru zbog čega ga ona ubija Perunovim strelicama. Mara od tuge ostari, postaje Morana i pretvori se u zimu te ode kod podzemnog boga Velesa. I tada sve počinje iznova, novim vremenskim krugom: gromovniku Perunu rodi se sin kojeg Velesovi ljudi - duše pokojnih otmu.¹¹

Koncept umirućeg boga koji ponovno oživljava zauzima značajnu ulogu u mitologijama gdje su tvorci poljodjelci, ljudi vezani uz vegetacijski ciklus.¹² Smrt i ponovno oživljavanje u skladu je s prirodom kojom su okruženi i koja s vremenom budi misao kako smrt nije kraj. U to su definitivno vjerovali Egipćani. Za razliku od Mezopotamaca i nekih drugih naroda Starog svijeta, nizom rituala i balzamiranjem, nastojali su tijelo očuvati za vječnost. Kod njih se susreće i pojam suda duše: nakon smrti pokojnik bi došao pred suca, a njegovo srce moralo je težiti kao božica istine Maat. Ako bi bilo teže, progutalo bi ga udovište Ammut.

Religija najranijih europskih civilizacija, minojske i mikenske, usredotočena je na plodnost i mogućnost obnove prirode. Smrt je nužni stupanj tog procesa i pomoću nje osigurava se ponovno rađanje. Ne postoje uvjerljivi dokazi da je pogrebni kult podrazumijevao heroizaciju ili deifikaciju pokojnika. Kult heroja možda je fenomen arhaičnih vremena, rezerviran za Homerove ratnike pod Trojom ili za heroje za koje se smatralo da su pokopani u mikenskim grobnicama. Važni dijelovi pogrebnog rituala neznatno su se, ako i uopće, mijenjali od bronanog doba do klasičnog perioda. Briga za mrtve, izlaganje tijela, znakovi oplakivanja, itd. ostali su veoma

¹⁰ Kada dolazi na svadbu, mladi bog Jarilo naziva se kršćanskim imenom Ivan (Janiš), uz Jurja drugo najčešće korišteno *interpretatio christiana*. Između Jurja i Ivana postoji odnos prije i poslije. KATI I 2010: 316, 317

¹¹ BELAJ 2007: 200-201, 213, 225, 237-240, 363-364; KATI I 2010: 351, 367, 418-419

¹² <https://files.nyu.edu/og1/public/MAP/MAP23.htm> (09.07.2014.)

sli ni, odvojeni od «tehni kih» razlika izme u pokapanja ili spaljivanja. Oba na ina pokapanja ne pružaju previše informacija o vjerovanjima jer služe istoj svrsi: osim brige za fizi ke ostatke pokojnika, imaju zadatak sprijeti povratak duha preminulog.¹³ Homerovi junaci tijekom smrti gube svoj nematerijalni dio koji napušta tijelo i u obliku sjene odlazi u Had. Te sjene su slabe osim kada piju krv netom ubijenih žrtava (Odiseja). Brojni narodi staroga svijeta, ali i kasnijih razdoblja, vjerovali su da u krvi poiva život. Kada ovjek umre, njegova krv prestaje te i. Kako bi dobio novu energiju mora primiti nove zalihe krvi. Tome je služila krv žrtava kojom se prskala zemlja koja pokriva preminulog. Bez ikakve nade u spasenje, Homerove sjene zauvijek su amile u Hadu, pa se i Ahilejeva sjena žali Odiseju kako bi radije bio sluga u svijetu živih, nego kralj sjena. U Hadovu kraljevstvu sjene nastavljaju postojati kao kopije nekadašnjih ljudi, bez nagrade ili kazne za svoja djela. Ipak, kod Homera postoji i koncept raja za blagoslovljene duše: spartanski kralj Menelaj biva nakon smrti prenesen na Elizejske poljane. Ideja o sudu dušama zbog njihova ponašanja tijekom života u Gr koj se javlja u 6. stolje u prije Krista pod utjecajem pitagorejske i orfi ke misli.¹⁴

Ljudi su stolje ima nastojali personificirati smrt,¹⁵ daju i joj ljudsko obli je. Prema Grcima, smrt je utjelovljena u bradatom i krilatom muškarcu ili mladi u Tanatu (gr . , *Thánatos*), bratu sna ili Hipnosa i sastavni je dio života, nešto neizbježno i neutralno, ni dobro ni zlo.¹⁶ Tanat odvodi duše u podzemlje gdje ih predaje Haronu.¹⁷

Gr ke percepcije smrti te koncept podzemnog svijeta kao nekog «drugog svijeta» u koji duše prelaze, preuzeli su Etruš ani,¹⁸ no u njihovim predodžbama duša mora tako er ostati povezana s mjestom gdje su pohranjeni pokojnikovi fizi ki ostaci.¹⁹

Ovakav pogled na smrt i zagrobni život imaju i Rimljani. Božanstva njihova podzemnog svijeta, preuzetog od Grka, nisu od živih ništa pretjerano zahtijevala, pa ovi nisu bili njima toliko zaokupljeni. Više su se brinuli oko duša obiteljskih predaka ili srodnika. Kako bi ih uspokojili, u

6. Narukvica u obliku zmije

7. Krilati mladi s ma em, vjerojatno Tanat, personifikacija smrti

¹³ DIETRICH 1997: 19-21

¹⁴ DIETRICH 1997: 24-26, 28. Pitagorejci (Pitagorejska škola) u enici su i sljedbenici gr kog filozofa Pitagore koji je živio u 6. stolje u prije Krista. Sjedište im je bilo južnoitalski grad Kroton. Živjeli su asketski, prema strogim pravilima koja su uključivala što smiju, a što ne smiju jesti i kako se moraju odijevati. Pitagorino u enje bilo je tajno i usmeno se prenosilo. Dobrim dijelom bilo je pod utjecajem orfika, gr ke religijske sekte nastale u 7. i 6. stolje u prije Krista, iji je navodni osniva mitski pjesnik Orfej. Vjerovali su u seobu duša i da je duša ono što predstavlja ovjekovu bit te da nije samo sjena kako je prikazano kod Homera. Smatrali su kako e grešnici nakon smrti biti kažnjeni, a pravednici nagra eni.

¹⁵ Personifikacija se koristi u smislu transformacije misli i osje aja u samostalne oblike.

¹⁶ Predodžbe smrti u ljudskom liku prisutne su i drugdje, kroz razli ita razdoblja ovjekove prošlosti. Zahvaljuju i globalizaciji danas zasigurno najpoznatiji primjer je engleski Strašni Kosac (*Grim Reaper*). Javlja se u 15. stolje u, prikazuje se kao kostur koji drži kosu i odjeven je u crni ogrta s kapulja om. Prema legendama, može biti potkupljen, prevaren ili nadmudren.

¹⁷ Haron je la ar koji je prevozio mrtve preko rijeke Aheront. Obi aj je bio staviti nov i u usta mrtvaca kako bi mu se osigurao put u Had.

¹⁸ PALOTTINO 2008: 316-319

¹⁹ ARTUKOVI 2010: 11

8. Bitka Peruna i Velesa

9. Smrt na konju

njihovu vjersku održavale su se razne svečanosti kojima su se ostvarivali kontakti s podzemnim svijetom započeti ovjekovom smrću, odnosno pogrebom. Zadatak im je bio osigurati put pokojniku u podzemni svijet, a nastavljali su se preko povremenih privatnih posjeta posljednjem poivalištu voljene osobe (primjerice devetog dana nakon pokojnikove smrti), do službenih vjerskih svečanosti u čast precima cijeloga naroda. Istaknutu ulogu pritom je igrao poglavar familije,²⁰ koji je ujedno bio i njezin vrhovni svećenik. Rimljani su živjeli u patrijarhalnom uređenju, karakterističnom za Indoeupljane, sa snažno izraženim kultom predaka.²¹

U ilirskoj mitologiji prilično je jak bio kult zmijske, simbola plodnosti, zaštite i besmrtnosti kroz uskrsnuće (mijenja kožu, ponovno se rađa). Štovanje ove životinje bilo je rasprostranjeno po itavom Sredozemlju. Od područja Tracije do Mezije i Male Skitije zabilježen je značajan kult posvećen takozvanom Tračkom konjaniku/heroju, bogu podzemnog svijeta obično prikazanom na nadgrobnim spomenicima u obliku konjanika koji kopljem ubija zvijer. S njim je identificiran bog Sabazije, trački odraz indoeuropskog Dyeusa (vrhovno božanstvo, bog neba, «praotac» Zeusa i Jupitera). Simbol božanstva (nebeskog boga, božanstva vatre/zraka) koje ubija zvijer (zemnog/podzemnog boga, božanstva zemlje/vode) postoji u brojnim mitologijama, uključujući i slavensku (bitka Peruna i Velesa), a nakon preuzimanja kršćanstva, nastavlja se u prikazu sv. Jurja koji ubija zmaja.

Kelti su vjerovali u besmrtnost duše koja nakon smrti prelazi iz jednog tijela u drugo. Dakle, smrt je samo stanica u životu. Preminula osoba prvo živi u grobu, a kasnije se rađa u drugom tijelu. Za uspješan primitak pokojnikove duše te ponovno rođenje, bogovima podzemlja prinose su se žrtve.²²

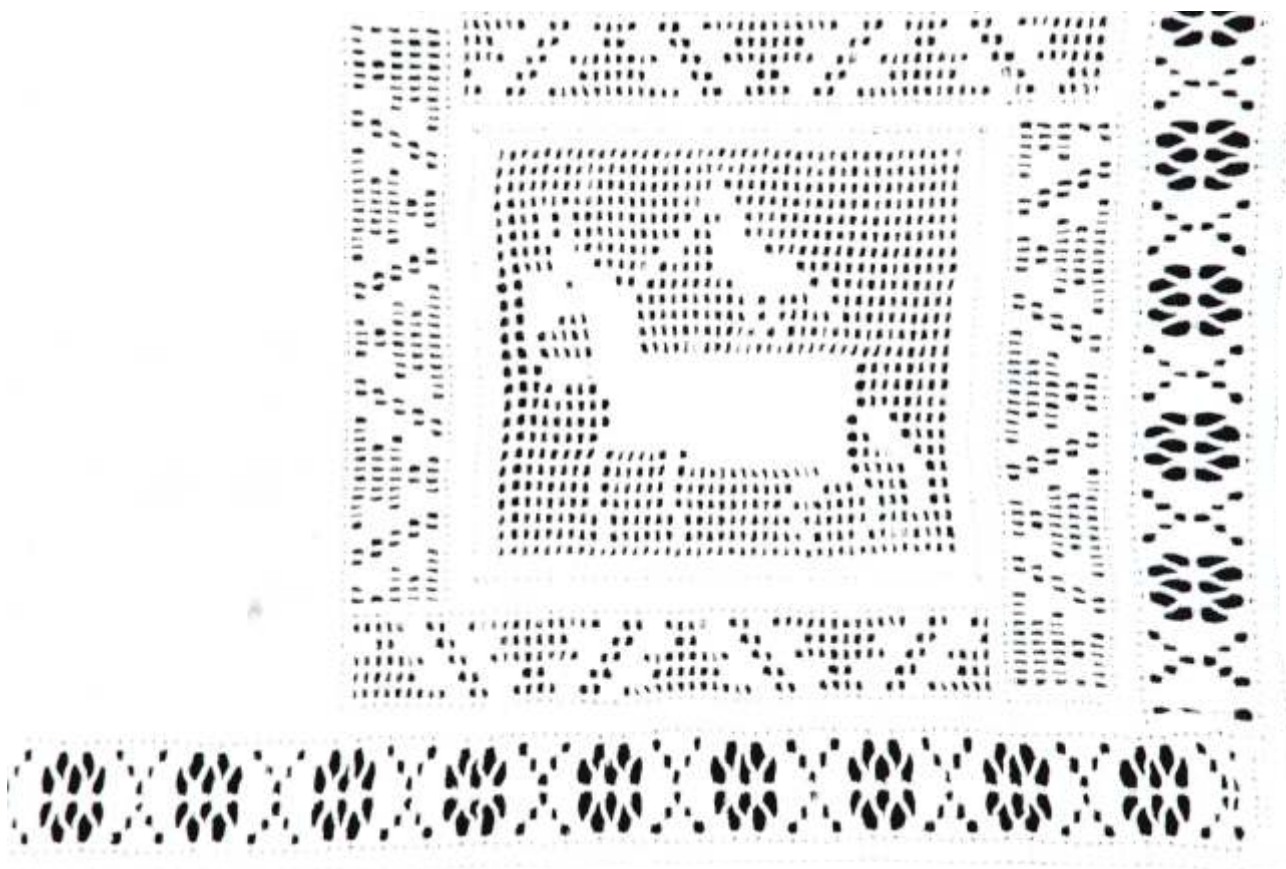
Slaveni su nematerijalni svijet, odnosno svijet mrtvih nazivali Nav. Vjerovali su kako su zvijezde duše mrtvih. Općenito i drevno vjerovanje susrećemo posvuda, a najbolji dokaz tome su mitovi kojima se objašnjava postanak različitih zvijezda (Orion, Plejade...). Slaveni su zamišljali smrt kao ženu u bijelom.

U judaizmu i kršćanstvu smrt se ne zamišlja kao osoba, iako se u knjizi Otkrivenja opisuje kao blijedi jahač na konju koji donosi nasilnu smrt. Simbolizira smrt i uništenje.

²⁰ Današnji pojmovi «obitelj» i «familija» ne odgovaraju rimskom pojmu *familia*. Rimska familija, temeljna jedinica rimskog društva, bila je sastavljena od osoba pod vlasti oca, poglavara familije (*pater familias*). U nju su se ubrajali krvni (neudane kćeri, sinovi i njihova djeca, rođaci) i sociološko-pravni srodnici (supruga, snahe, usvojena djeca, ali i robovi i klijenti – šteneći oca familije). Smatrani su imovinom oca obitelji i on je imao moć upravljajući njihovim životima.

²¹ ARTUKOVI 2010: 38

²² DIZDAR 2013: 45

10. Detalj konja i ptice s marame

«Tad pogledah, i evo konj zelenko, a onomu koji je jahao na njemu bilo je ime Smrt, a pratio ga je Had.»²³

Kod Ilira, Grka i Rimljana te ostalih indoeuropskih naroda konj je imao veliku ulogu u posmrtnoj simbolici. Raširena je predodžba kako smrt, a i sam pokojnik jaši na njemu. Dakle, konj je personifikacija duše pokojnika, on je sam pokojnik.²⁴

U 14. i 15. stoljeću, u vrijeme crne kuge, personificiranje smrti bilo je vrlo popularno. Ljudi sve više počinju razmišljati o smrti i njenoj neizbježnosti, o kratkoj i životu. Nastaju različite ideje o smrti, koje se zatim prenose i u likovni oblik. U likovnoj umjetnosti, književnosti i glazbi javlja se tema Plesa smrti ili *danse macabre*. Ples smrti bio je jedno veliko kolo u koje su živi svojevremeno pristupali ili su u njega bili silom uvlačeni od strane Smrti u vidu leševa. Prvi živi igrač uvijek je bio papa, zatim car i tako dalje, odnosno crkvena vlast, a zatim svjetovna vlast, što uvijek u paru. Kod nižih staleža nema pravilnog rasporeda vlasti, vlada raznovrsnost, tako da je Ples smrti oslikavao društvo kojem je i bio namijenjen. Dobro sačuvan primjer Plesa mrtvacu nalazi se u crkvi sv. Marije na Škrilinah u Bermu u Istri. Crkvicu je uz pomoć suradnika oslikao Vincent iz Kastva, 1474. Prikaz smrti kao kostura ili kosca nastavio se i u narednim stoljećima. Često se pojavljuje u brojnim književnim djelima, likovnoj umjetnosti, u filmovima i pjesmama.

S razvojem znanosti javlja se potreba definiranja pojma «smrt». Medicinsku definiciju dao je još 1740. godine Jean-Jacques Winslow prema kojem je truljenje tijela najpouzdaniji znak smrti. Tražeći to niju definiciju smrti biološkog tijela, liječnici su definirali skup znakova za njeno utvrđivanje. Sredinom 19. stoljeća i izumom stetoskopa mogla se pouzdano definirati «srčana smrt», da bi u 20. stoljeću vodeće mjesto zauzeo EKG.²⁵

²³ Otk. 6:8

²⁴ TOLDI 1999:48

²⁵ elektrokardiogram

11. Ples mrtvaca, crkva sv. Marije na Škrilinah u Bermu u Istri

Kriterijem za utvrđivanje smrti dugo se vremena smatrao prestanak rada srca i disanja. Od 60-ih godina 20. stoljeća smrt se definira prestankom rada mozga (*brain death*). Tome je pripomogla prva uspješna transplantacija srca i mogućnost umjetne respiracije. No, i dalje se vodila biomedicinska i bioetička rasprava o pitanju da li moždanom smrću nastupa smrt osobe.²⁶ Sam pojam osobe pitanje je koje spada u dimenzije filozofije, teologije i etike.

Filozofija i religija umiranje definiraju, najjednostavnije rečeno, kao odvajanje duše od tijela. Duša u trenutku smrti nastavlja postojati, dok se tijelo zbog njena odsustva kao supstancijalne forme, raspada.²⁷ Prema filozofsko-religijskom shvaćanju svijest definiračovjeka. Postojanje svijesti znači da ječovjek uvijek svjestan sebe, svojih djela kao i svijeta oko sebe. Bespovratan gubitak svijesti predstavlja smrt osobe.²⁸ Ipak, osoba u stanju gubitka svijesti ne može se odmah smatrati mrtvom jerčovjek nije samo svijest. Ako bi se tako definiralo, onda bi se osobe u trajno vegetativnom stanju (TVS),²⁹ kod kojih je odsutno stanje svjesnosti, mogle proglasiti mrtvima.

U našem komercijaliziranom potrošačkom društvu kontakte s onostranim se nastoji itekako dobro obnoviti, pa se tijekom blagdana Svih svetih i Dušnog dana na grobljima diljem Hrvatske i svijeta organizira *kirvaj* s prodajom šećerne vate i suvenira. Lijesovi dokonih svjetskih bogataša lansirani su u Zemljinu orbitu, hodočasti se na grobove pjevača, glumaca i ostalih poznatih i slavniha kojima se žali kao da su naši najbliži. Javlja se i nastojanja da se s ljudskim ostacima uini nešto novo, drugačije, više ili manje ekonomično i moralno upitno, uzimajučiu obzir da je sve što podliježe domeni izvan dosega materijalnogvrsto ukorijenjeno u tradiciji.³⁰ Sve oko sebe možemo promatrati kaočinjenicu, ali i kao tajnu, pa su tako i sam život i smrt ujedno ičinjenica i tajna. I dok život uglavnom uzimamo više manje zdravo za gotovo, stoječipred smrću u cjelokupnoj stvarnosti ljudskog roda najviše kucamo na vrata tajne i narazličite se načine suočavamo s njom.³¹

²⁶ MATULI 2002: 170, 174-176

²⁷ *Arist. DA* II.1, 412a-413a

²⁸ MATULI 2002: 179

²⁹ Pojam uveden 1972. Označava stanje osoba koje su pretrpjele teška oštećenja mozga, u komatoznom stanju budnosti sa spontanom otvaranjem i zatvaranjem oči.

³⁰ Gradnja Tornja mrtvih u Mexico Cityju ili metoda ekološkog pokopa zvana «Promession», utemeljena na tehnikama pripreme tijela za prirodan proces raspadanja. <http://www.evolo.us/competition/tower-for-the-dead>, <http://www.promessa.se> (20.11.2014.)

³¹ ARTUKOVI 2010: 5

TABUI

Iako im se na cijelom južnoslavenskom području oduvijek pridavala velika važnost - od usmenih predaja, vjerovanja i običaja - kult mrtvih, umiranje i smrt i danas se mogu okarakterizirati kao teme o kojima se nerado govori. Smrt (umiranje) je tajanstveni događaj koji mijenja svakodnevicu cijele zajednice. Magijsko-religijski postupci i pravila ponašanja živih od trenutka umiranja osobe do posljednjeg ispraćaja povezani su s vjerovanjem u svijet duša umrlih koje ima svoj teistički temelj.³² Cilj je obreda zaštititi žive od utjecaja mrtvih, uspostaviti ili spriječiti komunikaciju s umrlim, ali i osigurati poštovanje prema umrlom te ispunjavanje društveno prihvaćenih pravila žalovanja. Zbog svog karaktera prožetog magijsko-religijskim elementima ti se propisi svrstavaju u tabue,³³ dok danas, iako ih ima u manjoj mjeri, možemo više govoriti o društvenim i moralnim obvezama. Kršenje propisa koji usmjeravaju djelovanje živih za sobom povlači i neželjene posljedice kako za pojedinca tako i za cijelu zajednicu.

Nekoliko tabu propisa susrećemo u posmrtnim običajima. Najvažniji su oni kojima je uloga apotropejna. Radi se o izbjegavanju postupaka koji bi izazvali bilo kakvo neželjeno djelovanje pokojnikove duše. U toj skupini propisa tabui su pokojnici, predmeti s kojima je mrtvo tijelo bilo u doticaju, grob i groblje te razni postupci koji bi izazvali negativna djelovanja duše.³⁴ Mrtvo tijelo smatra se ne čistim pa svaki kontakt s njime predstavlja opasnost za žive, stoga se nakon pokopa peru ruke, na groblju ili dolaskom u kuću - lustracija.³⁵ Vjerovanje da smrt te dodir sa smrtnim i umrlim oneči uju oduvijek je prisutno. Sveta dužnost svakog Rimljanina je da umrlom zatvori oči, jer živi ne smiju gledati oči umrloga, niti one smiju vidjeti žive.³⁶ Kućna i porodica koje je smrt «okaljala», nakon pogreba pristili su se prinošenjem žrtve Larima,³⁷ a tom prigodom bio je žrtvovan uškopljeni ovan. Obredi onečičenja koji se održavaju u pokojnikovoj kući - započinju danom pogreba.³⁸ Potrebno je i prozračivanje «nečiste» odjeće, paljenje predmeta na kojima je ležalo tijelo. Nečistom se smatrala i voda kojom se pralo tijelo jer je takva voda prožeta smrtnom, ešaljom kojim se ešljala kosa pokojnika, ručnik kojim je brisan.

Groblja se od prapovijesti smatraju svetim mjestima i obitavalištem duše. Osim što se groblje čuva i ne smije se ni ime oskrnuti, ono je i opasno. Rimske nekropole (gradovi mrtvih) bile su i jedna vrsta zaštite grada. Nalazile su se uz ceste koje vode izvan grada, što je povezano sa sanitarnom, ali i religijskom zaštitom gradskog

---

³² Teizam (gr. *Theós* = Bog) odnosi se na vjerovanje u postojanje Boga koji je stvoritelj svijeta i vlada nad svim stvorenim. Religijski tip teizma zastupljen je u trima monoteističkim religijama (židovstvo, kršćanstvo, islam).

³³ *Tabu* je riječ polinezijskog porijekla kojom označavamo sve ono što se nalazi pod nekom zabranom, što je odvojeno od svakodnevnog zato što se smatra svetim, opasnim ili nečistim.

³⁴ BANDI 1980: 112-146

³⁵ Od lat. *lustratio*. Kod Rimljana, obredno onečičenje osoba, životinja i stvari u određenim prilikama, osobito prije nego što se u ili biti unesene u koje sveto mjesto. Obavljala se na različite načine (pranje vodom, paljenje ružmarina i mirte, prinošenje žrtava). Takva ritualna onečičenja poznaju i druge religije. Kršćanstvo je ovaj obred uklopilo u svoju obrednu praksu.

³⁶ *Plin. Nat. XI, 150; Verg. Aen. IX. 486-487*

³⁷ MUSI 1942: 159.

³⁸ *Cic. Leg. II. 22, 55*

12. Kerber

puka³⁹ te nastojanjem da pokojnici ne budu izolirani od društva.⁴⁰ Svatko tko bi išao iz grada ili ulazio u njega, mogao bi zastati i posvetiti im koji trenutak.⁴¹ Uz cestu su stajali reprezentativniji grobovi (primjerice nekropole u Pompejima ili Šempetru), a bili su smješteni na zemljišnim parcelama koje je grad dodjeljivao svojim najznačajnijim građanima. Njihova je svrha bila prolaznicima pokazati imovinsko i duhovno stanje grada, a služili su i kao vrsta obrane od neprijatelja i zlih sila.⁴²

Još uvijek se vjeruje kako je zemlja s groblja naročito opasna i ni u kom slučaju ne smije se unijeti u kuću. Uz tabu postupke koji mogu izazvati neželjena djelovanja pokojnikove duše, vežemo ponašanje sudionika pokopa. Jedan od postupaka je vraćanje kući drugim putem od onog kojim su išli na groblje kako se duša pokojnog ne bi mogla vratiti za sudionicima ukopa. Isto se odnosi i na zagrtanje tragova kola kojima se pokojnik prevozio do groblja, zabranu spavanja dok se suva tijelo, obavljanje bilo kakvih poslova u kući i u kojoj se dogodio smrtni slučaj.

---

³⁹ CAMBI 2002: 53

⁴⁰ CUMONT 2005: 57

⁴¹ BEARD, NORTH, PRICE II 1998: 236

⁴² ARTUKOVIĆ 2010: 16

13. Gavran

ŽIVOTINJE, SNOVI ENJA I DRUGI ZNAKOVI PRETKAZANJA SMRTI

Stari Slaveni imali su izrazito razvijen kult umrlih kao i mnoga vjerovanja o znakovima skore smrti koja se vežu za snove, ali i za neuobičajeno ponašanje i glasanje domaćih životinja i ptica, koja su se oduvala u narodnim vjerovanjima gotovo do današnjih dana. Takva vjerovanja o životinjama i njihovu obredno-običajnu praksu nazivamo animalističkim predodžbama o životu.

U brodskom Posavlju smrt se nastojala prepoznati kroz mnoštvo predznaka, a tražio se i način da joj se suprotstavi magijskim i obrednim postupcima.⁴³ Uloga vjesnika smrti najčešće pripada pticama. Među zloslutnim pticama nalazimo gavrana, svraku i vranu, zatim noćne ptice poput sove ili uka, čije se glasanje doživljava kao žalosno huktanje, te kukavicu za koju se vjerovalo da je ljudskog podrijetla.⁴⁴ U kontekstu društvenih interpretacija, neki motivi ptica pojavljuju se s posve suprotnim značenjima. Gavran je, tako, poistovjećen sa silama obnove, proroštva, veze između neba i zemlje, no i sa smrću, stradanjem, crnom magijom i mračnim drugim svijetom. Tu drugu dimenziju simbola naglasio je američki književnik Edgar Allan Poe⁴⁵ predstavljajući gavrana zlokobnom, tamnom i mističnom silom koja upravlja ljudskim životom.⁴⁶

⁴³ LUKA 2012: 32

⁴⁴ PASARI 2010: 214-218

⁴⁵ Edgar Allan Poe (1809.-1849.), američki književnik, novinar, urednik i književni kritičar. Pisao je romane, kratke priče i pjesme koje odišu mračnom, tajanstvenom i zastrašujućom atmosferom.

⁴⁶ http://www.matica.hr/vijenac/504/Karneval_zivotinja_u_knjizevnosti/ (20.11.2014.)

Žalostivo dozivanje kukavice, njezin usamljen istup i izbjegavanje društva ostalih ptica pridonijelo je da se u narodu, koji je želio protumačiti njezino podrijetlo, stvori slika tugujućeg člana obitelji. Stoga se etiologija te ptice vezuje uz tugovanje jednog člana obitelji zbog smrti drugoga, najčešće sestre za bratom, žene za mužem ili majke za djecom, a u različitim je inačicama prisutna u svih slavenskih naroda.⁴⁷

Osim što se smatralo da glasanje odnosno tuljenje i zavijanje pasa naviješta smrt, ta se životinja držala podalje od pokojnika. Vuk (*Canis lupus*) spada u porodicu pasa (*Canidae*), baš kao i domaći pas (*Canis lupus familiaris*), a obje životinje povezane su s podzemnim svjetovima starovjekovnih naroda. Egipatski bog Anubis, bog balzamiranja i mrtvih, koji važe srce pokojnika, prikazan je ili kao šakal ili kao ovjek s glavom šakala. Psi su vjerni pratioci grčke Hekate, božice arobjaštva, kraljice udovišta i ključarice Hada, pa kada trojanski junak Eneja otvara portal između svijeta živih i svijeta mrtvih, osjećao se njezina prisutnost i uje se lavež pasa.⁴⁸ Kerber ( ), uvar grčkog (i rimskog) podzemnoga svijeta je pas. Najčešće ga se opisuje kao troglavo udovište sa zmijama na glavama i repom koji završava zmajskom glavom. Etruski podzemni bog Aita prikazan je s vukom kapom na glavi, a pećina Luperkal⁴⁹ ispred koje je vukica pronašla i nahranila mitske osnivačice Rima, blizance Romula i Rema, smatrana je jednim od prolaza prema podzemnom svijetu. Do nedavno se vjerovalo, ako pas ili mačka prođu ispod mrtvaca ili ga preskoče dok leži na odru ili nosilima, on će se pretvoriti u vukodlaka.⁵⁰ Zbog toga se u trenutku smrti životinje istjeraju iz kuće, a podovi pometu. «*Ne smije biti u sobe mačka ni ovak, jer da prisko i priko mrtavca, povukodla i o bi se.*»⁵¹ Običaj noćnog uvanja umrlog (*custodia feralis*) opisuje Apulej u *Metamorfozama* kao tesalski običaj iz 2. stoljeća iz grada Larise.⁵² Osim u glasanju životinja, smrt se prepoznavala i kroz snove ili neobične događaje. Snovi o ispadanju zubi najavljivali su smrt. Određeni znakovi prilikom jednog smrtnog slušaja mogli su biti predznakom drugog. O smrti se govorilo u određene dane tijekom godine, primjerice, za Božić prema dimu s blagoslovljene svijetle. Znak bliže smrti može biti i prikaza pokojnika. U opisu sela Klakara, Luka Lukić navodi: «*...bunca ili govori iz vatre, pa veli: Eno crni ovjek na grede sjedi, šta će on tu? Ili Vidim ovjeka s velikom bradom, sjedi tu na klupe i šuti! "Njeko vidi svog pok. oca ili majku, lipu baš u sa cvijetima, svoju iecu..."*»⁵³

Vjerovalo se i da je mrtvac s otvorenim oči ima znak da će uskoro još netko umrijeti. Ako bi poslije Nove godine prvo umrla žena, vjerovalo se da će te godine umirati više žena nego muškaraca i obratno. Ako su u nekoj kući u kratkom vremenu bila dva smrtna slušaja, vjerovalo se da će uskoro uslijediti i treći.⁵⁴

⁴⁷ BULAT 1933: 11

⁴⁸ Verg. Aen. 257

⁴⁹ U siječnju 2007. talijanski su arheolozi objavili svijetu da su vjerojatno otkrili legendarnu pećinu ispod navodnih ostataka kuće cara Augusta (*Domus Liviana*) na obroncima Palatina. U studenom iste godine svijet su obišle i prve slike lokaliteta ukrašenog mozaicima. Dio znanstvenika ne slaže se s ovom identifikacijom, nego smatra da je riječ o nimfeju ili podzemnoj blagovaonici iz Neronova vremena.

⁵⁰ PASARI 2010: 220-221

⁵¹ LUKIĆ 1995: 89

⁵² «*...u Tesaliji, zemlji gdje nije nikakva rijetkost da vještice svojim zubima mrtvacima odgrizu lice, jer im je potrebno za kojekakve arolije. "A u čemu se sastoji to uvanje mrtvaca?" upitah. "Reci mi, molim te." "Prije svega", odgovori mi taj ovjek, valja bdjeti svu bogovetnu noć, oči držati neprestano otvorene i upravljene na lež, ne svratiti pogled ni na što, niti pak svrnuti pogled u stranu. Jer, kad ova strašna udovišta koja imaju moć da se prometnu u životinje, uzmu na se oblik bilo koje od njih, uvlače se tako tajanstveno da bi bez pomoći mogle prevariti i oči i sa moga Sunca i Praviće. One na se uzimlju lik ptica, ili pasa ili miševa, pa čak i muha.*» APULEJ 1997: 32

⁵³ LUKIĆ 4, usporedno TOLDI II 1994: 199-200

⁵⁴ ibid.

STABLO SVIJETA

Drvo je jedan od drevnih simbola. Pojedine populacije štovale su određene vrste. Keltima je svet bio hrast, a štovali su i drugo drveće, pogotovo tis, lješnjak, oskorušu i jabuku. Skandinavci su posebno štovali jasen.⁵⁵ Na području Njemačke štovana je lipa, a smokva u Indiji i Rimu.⁵⁶ U mitologijama su iste veze bogova i drveća: Oziris je povezan s cedrom, Jupiter s hrastom, Apolon s lovorom... U najširem smislu, simbolika drveta označava život kozmosa, njegovu postojanost, rast, širenje, plodnost i regeneraciju, neiscrpan život i besmrtnost, kretanje prema gore. Drvo je povezano s drugim simbolima, poput ljestava ili planine, koji znače općenitu vezu između «tri svijeta» (podzemni svijet ili pakao, zemlja i raj) koji su označeni trima dijelovima drveta: korijenom, deblom i lišćem.⁵⁷ Križ je u kršćanskoj ikonografiji često identificiran s drvetom, odnosno s osi svijeta koju simbolizira oblik drveta. Simbol osi svijeta je pradavan i označava i središnju točku kozmosa. Na najprimitivnijoj simbolici kojoj razini postoji «Drvo života» i «Drvo smrti», a u kasnijim stadijima kozmičko drvo i drvo spoznaje dobra i zla, no posljednja dva su samo različiti prikazi iste ideje. U biblijskom rajskom smještenu su dva drveta, Drvo života i Drvo spoznaje dobra i zla. Drvo života, jednom otkriveno, može donijeti besmrtnost, no nije ga lako otkriti. Sakriveno je poput trave besmrtnosti za kojom Gilgameš traga na dnu mora ili ga uvaju udovišta poput zlatnih jabuka Hesperida. Dva se drveta javljaju vrlo često. Udvostručene drveta ne mijenja temeljno značenje simbola, no dodaje daljnje simboličke implikacije povezane s dvojnou naravi Blizanaca. Drvo pod utjecajem simboličke broja dva odražava paralelne svjetove života i spoznaje. S drvom su često povezane određene životinje ili pojave. Zmajevi i zmije kao simbol iskonskih sila povezani su s korijenjem. Zmija koja se ovija oko stabla uvodi još jedan simbol: spiralu. Lav, jednorog, jelen i druge životinje koje izražavaju ideju uzdizanja, agresije i prodiranja, odgovaraju stablu. Ptice i nebeska tijela povezuju se s lišćem. Boje povezane s drvom su: crna za korijen, bijela za debl i crvena za lišće.⁵⁸

⁵⁵ VINŠ AK 2002: 28–29, 48, 105, 111, 115, 126.

⁵⁶ Ispod smokve je Romula i Rema pronašla vučica.

⁵⁷ KATI I 2005: 1.

⁵⁸ CIRLOT 2005: 347-349

Uz vjerovanje u životinje i promjene godišnjih doba, Slaveni su u svojim vjerovanjima izrazito isticali drveće. U najstarijem slavenskom sloju, stablo svijeta je iva ili rakita, potom hrast ili dub, a u najmlađem bor ili jela.⁵⁹ Jabuku se smatralo sretnom vrstom drveta kod Slavena pa tako i kod Hrvata. Postoje i vrste u koje udara ili ne udara grom, nesretno drveće i ono koje se sadi na grob, a to su primarno empres, šljiva, jorgovan, jasmin, loza i breskva te bor, jela, orah, lipa, trešnja, breza, kruška, murva i hrast.⁶⁰ U jugoistočnoj Europi stablo svijeta zamišlja se kao empres. Gornji dio slavenskog mitskog stabla obično je imao zlatnu granu i pripadao je nebeskom svijetu, gromovniku Perunu koji u obliku ptice, najčešće orla, sjedi na najvišim granama. Deblo simbolizira zemaljski svijet i pripadalo je narodu, a podzemni dio – korijenje, pripadalo je božanstvu podzemlja. Iz podzemlja izvire voda, a dolje, u vodi, mjesto je Velesu kojega osim uz seljake i stoku, vezujemo i uz bolest i smrt.⁶¹ Prema mitu Velesovi ljudi su kraj bora oduzeli Gromovniku sina i odveli ga u zemlju mrtvih. Stoga, ako se želi imati muško potomstvo, ne smije se saditi bor jer će, nakon što preraste kuću, netko iz nje umrijeti. O tome svjedoče izreke:

*Ko bor posadi, ne e potomstva imat!
 Bor vrižku e, gazda izku e!
 Čimpres je velika nesreća u avliji!*⁶²

Do Prvog svjetskog rata postojao je običaj nošenja grane okiđene *peškirima* i tkanim maramama (na pogrebu djevojke), a stavljali su se na drveni križ. Ako je osoba bila mlada, bilo je i više *peškira*. Drvo je simbol mladosti i života pa se nošenje grane može shvatiti kao simbol i dio obreda prijelaza u vječni život, pobjede nad smrću. Običaj saženja drveta na grob bio je raširen među svim južnim Slavenima što se objašnjavalo time da se pokojniku trebala osigurati sjena, da se veže pokojnikova duša ili, ako je u pitanju voćka, da bi pokojnik imao hranu.⁶³

Nakon pogreba, djevojke raspuštene kose, odjevene u bijelo, *peškire* su podijelile između sebe ili darivale svećeniku koji ih je prodavao, a dobiveni novac koristio se za potrebe crkve.

15. Stablo svijeta

16. Rekonstrukcija pogreba djevojke

⁵⁹ VINŠ AK 2002: 18.

⁶⁰ VINŠ AK 2002: 28-29, 48, 105, 111, 115, 126.

⁶¹ KATI I 2005: 47-86., BELAJ 2007: 240

⁶² TOLDI 1994

⁶³ VINŠ AK 2002: 126-131

17. Grobnica, Gradsko groblje u Slavanskom Brodu

PRIPREME ZA POSLJEDNJE PUTOVANJE

Svaki je uvijek svjestan svoje smrtnosti i nije neobično da su se stariji ljudi još za života pripremali za smrt i pokop. Prema egipatskim knjigama mrtvih zemaljski je život samo priprema za onaj uzvišeniji, zagrobni. Mit o Ozirisu naglašava vjeru u nastavak postojanja, gdje smrt omogućuje rođenje na višoj razini, pa se i simboli smrti povezuju s nicanjem, klijanjem, razvitkom embrija. U predkolumbovskim civilizacijama umrli su pokapani u fetalnom položaju, iščekuju i novo rođenje. Smrt se može promatrati kao prijelaz koji omogućuje metamorfozu uvijek, njegovo rađanje za duhovno postojanje koje je, prema tradicionalnim vjerovanjima, bliže njegovoj biti. Drevni Egipćani trošili su dosta vremena i novaca pripremajući se za smrt. Kupovali su pogrebne rekvizite, lijesove, gradili grobnice koje su često bile raskošnije od njihovih domova.⁶⁴ Slične pripreme prisutne su i kod drugih naroda od najranijih vremena do danas.

Vjerovanje da je grob novi dom pokojnika postoji od pamtivijeka. Grobnice opremljene poput nastambe postoje još u Egiptu, a urne u obliku kuće susreću se u ranoželjeznodobnoj kulturi Villanova (oko 1100. – 700. prije Krista) koja se rasprostirala na području sjeverne i srednje Italije i prošla pred svejačim utjecajima grčkih trgovaca te razvojem etrušanske civilizacije. Grobnice i urne u obliku kuće nastavili su graditi Etrušćani i Rimljani. Uz obične grobove i grobnice, na Gradskom groblju u Slavanskom Brodu postoji nekoliko mauzoleja te dva groba u obliku podzemne kuće s krovovima iz zemlje.

⁶⁴ <http://australianmuseum.net.au/Preparation-for-death-in-ancient-Egypt> (23.09.2014.)

TOFFOLINI DRAGUTIN 1881-1906
JOSIP-BRACO 1831-1903 JULIJANA 1887-1906
KSENJA 1874-1903 ZVONIMIR 1888-1911

18. Kapela Toffolini, Gradsko groblje u Slavskom Brodu

19. Gradsko groblje u Slavenskom Brodu

U selima brodskog Posavlja hranila se jedna životinja, najčešće svinja, koja je bila određena za klanje u slučaju da netko od ukućana umre. Klanje takve životinje tumačilo se vjerovanjem da ono što je namijenjeno mrtvoj osobi ne može ostati na životu. Ako ne bi bila zaklala, bilo joj je predodređeno da uginu.⁶⁵

«Svaka iole bolje stoji a kuća priranjuje priko godine svinje za slučaj smrti.»⁶⁶

Pišući o smrti Luki govori kako su žene, nakon što bi navršile 50 godina života, pripremale sve potrebno za smrt⁶⁷: rubinu, suknju, maramu za glavu i oko vrata, *fertun*, *peškire*. Za muškarce se spremala rubina, *frosluk*, *gaće*, *špenzl*, kapa i *arape*. Obuvale su se samo *arape*, izbjegavala se kožna obuća da se mrtvac ne bi vratio, jer se vjerovalo da hoda uokolo toliko dugo dok ne uništi obuću.⁶⁸ Pripremao se i pokrov obrubljen *ipkom*. Za djecu se nije unaprijed pripremla odjeća za pokop.

Ruke i noge su se povezivale samo odraslima. Kako usta ne bi ostala otvorena, brada se također povezivala rupcem zvanim *podbradnik*. Takav je običaj postojao i u staroj Grčkoj.⁶⁹ Trake i rupci se razvezuju prije polaganja u lijes, *tabut*.⁷⁰ Ako bi pokojniku oči bile otvorene, na njih se stavljao novac *krajcari*. Običaj zatvaranja oči pokojniku, prisutan još u antici, zadržao se do danas i predstavlja gestu poštovanja,⁷¹ a ujedno je i apotropejski čin, jer «oči su ogledalo duše», a živi se u oči mrtvac nikako ne bi smjeli ogledati. Kovani novac namijenjen Haronu Grci i Rimljani svojim su pokojnicima stavljali na oči ili u usta.

⁶⁵ PASARI 2010: 222

⁶⁶ LUKI 1995: 85

⁶⁷ *ibid*

⁶⁸ LUKI 4; SCHNEEWEIS 2005: 129

⁶⁹ SCHNEEWEIS 2005: 130

⁷⁰ Turcizam arapskog podrijetla, označava drvenu podlogu za pokojnika kod muslimana.

⁷¹ ARTUKOVI 2010: 19

20. Odjeza za smrt

Za razliku od Rimljana, koji su, nakon ovdjekove smrti, tri puta zazivali ime pokojnika kako bi njegova duša ostala vezana uz tijelo i na taj način uz grob kao svoj novi i vječni dom, a tijekom dana posvećenih mrtvima stvarali svetu buku kako bi uplašili i otjerali zle duhove, slavenski narodi vjerovali su kako u trenutku smrti mora biti tišina da se duša ne bi povratila, a tijelo nakon toga dugo i teško umiralo.⁷² To je vjerovanje karakteristično i za područje brodskog Posavlja. Pozivao se svećenik za ispovijed, pričešće i davanje posljednje pomasti. Umirućem se u ruke stavljala upaljena svijeća i blagoslovljena na Svijećnicu. Kako bi olakšali umiranje, naročito težim bolesnicima, ukurani su za dušu bolesnika molili Litanije Lauretanske, Gospinu krunicu, Djelo vjere, ufanja i ljubavi i druge prigodne molitve. Umirućem se često donosila voda s ljekovitih izvora (izvor Jevik, Sv. Ivan, Vodica, Jezerci) vjerujući kako će im olakšati boli.⁷³

Srednjovjekovno bolesničko pomazanje sastojalo se od blagoslova kuće ili prostorije u kojoj se nalazio bolesnik, ispovijedi, rekonciliacije,⁷⁴ pomazanja, svete popudbine i blagoslova. Noviji, odnosno današnji obred sastoji se od blagoslova sobe i bolesnika, ispovijedi, pomazanja i blagoslova. Svećenik tijekom obreda na sebe stavlja ljubavastu stolu/štolu koja označuje pokoru. Ljubavasta boja rabi se u došašću (adventu) i korizmi kao znak pokore i poziv na obraćenje, ali i na misama za pokojne umjesto crne boje koja je nekad bila u uporabi.⁷⁵

Nakon smrti tijelo se pralo i odjenulo u najbolje ruho. Umrli se polagao na odar načinjen od dasaka položenih na stolice, spojene klupe ili stol prekriven platnom. Uz tijelo se stavljala blagoslovljena voda i granica ružmarina, smreke ili borovice jer se zimzeleno drveće oduvijek smatralo simbolom vječnog života. Prozori su se prekrivali *peškirimama* ili bijelim boranim *ponjavama* što je bio znak ožalošćenosti kuće. Maramama ili *peškirimama* prekrivale su se sve sjajne površine u kući – slike, sat, staklenjak i naročito ogledalo. Vjerovalo se kako bi onaj tko vidi svoj odraz u zrcalu u kući u kojoj je mrtvac mogao i sam umrijeti ili da bi se duša mogla ogledati i zadržati u kući. Pod utjecajem ovog običaja danas se prekriva i televizor. Rasprostranjenost prekrivanja ili okretanja

⁷² BRENCZ 1975: 62

⁷³ TOLDI 1983: 99, 101, 103

⁷⁴ Lat. *reconciliatio*: ponovno sjedinjenje, izmirenje, pomirenje. U Katoličkoj crkvi ponovno primanje grješnika u crkvenu zajednicu nakon održane pokore posta.

⁷⁵ KNIEWALD 1937: 307-310

21. Ogledalo

22. Portalni sat

23. Fenjer

ogledala prema zidu, u slučaju smrti, objašnjava se zadržavanjem duše nakon smrti. «*Strahuje se da bi dušu, koja izlazi iz ovjeka u vidu njegovog odraza u zrcalu, mogao odnijeti duh pokojnika, za kojeg se obično vjeruje da se zadržava u kući i sve do pogreba.*»⁷⁶ Vjerovanje kako se ovjekova duša nalazi u vodi ili zrcalu rašireno je kod mnogih naroda svijeta. Zrcalo je simbol imaginacije ili svjesnosti zbog svoje mogućnosti da odražava formalnu stvarnost vidljivog svijeta, misli, instrument je samopromatranja i odraz svemira. Simbol zrcala povezan je s vodom koja također reflektira odraz te mitom o Narcisu, miljeniku boga Apolona koji se zaljubio u svoj odraz u vodi i utopio pokušavajući dohvatiti voljeno biće. Zrcalo je od najranijih vremena smatrano ambivalentnim. Njegova površina reproducira slike i u isto ih vrijeme na neki način apsorbira i zadržava. U legendama i folkloru često mu se pridaju magične osobine. Istaknutu ulogu ima u dobro poznatoj bajci o Snjeguljici. Ponekad je svojevrsni portal kroz koji se duša može osloboditi prelazeći na drugu stranu poput *Alise s onu stranu zrcala* Lewisa Carolla.⁷⁷ Zrcalo je magični simbol nesvjesnih uspomena.⁷⁸

U trenutku smrti zaustavlja se sat, što se smatra novijom pojavom i simbolizira prestanak neke faze života, ali i nastojanje da se pokojniku ne narušava mir.⁷⁹ Sat kao stroj povezan je s pojmovima «neprestanog kretanja», automatizmom, mehanizmom i magičnim stvaranjem bića koja slijede svoje autonomno postojanje.⁸⁰ Smrt je kraj tog neprekidnog kretanja, što simbolizira i zaustavljanje sata u priči *Krabulja crvene smrti* Edgara Allana Poea.

Mrtvo tijelo ulazilo se u znak poštovanja, ali i opreza jer je imalo mogućnost metamorfoze u zla demonska bića, zbog čega nikada nije ostavljano samo preko noći. Za vrijeme uklanjanja pokojnika morala je gorjeti svijeća. Svjetlost je imala ulogu i prilikom ispraćaja kad se za kolima nosio upaljen fenjer kao znak svjetlosti na putu do raja.

⁷⁶ FRAZER 2002: 112

⁷⁷ Lewis Carroll (1832.-1898.), engleski pisac. Njegova djela *Alisa u zemlji čuda* i *Alisa s onu stranu zrcala* klasici su dječje književnosti.

⁷⁸ CIRLOT 2005: 211-212

⁷⁹ VLAHOVIĆ 1972: 43

⁸⁰ CIRLOT 2005: 50

24. Rimski pogrebna povorka

ISPRA AJ

Ukop odnosno pogreb odlaganje je posmrtnih ostataka u grob i ceremonija obilježavanja smrti osobe. Zbog kulturno-vjerskih razlika ljudske zajednice ga prakticiraju na različite načine, a gotovo svima je zajednička prisutnost religijskih rituala.

Švirač i narikač susrećemo gotovo kod svih naroda starog svijeta (Grci, Etrušćani, Židovi...), ali i kasnije, sve do današnjih dana. Na čelu rimske pogrebne povorke išli su švirač i narikač. Poslije njih na visokim kolima vozili su se članovi obitelji koji su nosili maske obiteljskih predaka.⁸¹ Tijekom pogreba bila bi izrađena pokojnikova maska koju je obitelj s maskama ostalih predaka stavila u drvenu kutiju, smještenu u obiteljskoj kući. Maske bi se opet vadile kad bi umro član obitelji. Posmrtna maska, poznata brojnim kulturama, izrađivale su se i u 20. stoljeću u slučaju smrti uglednijih pojedinaca. Odar s pokojnikom nosili su najbliži rođaci, prijatelji ili nedavno oslobođeni robovi. Ostali sudionici išli su za njima odjeveni u tamnu odjeću.⁸² Pogreb je bio događaj na kojem je svaki član obitelji, koji živi ili je ikada živio, bio prisutan.⁸³

⁸¹ Sen. Apocol. 12; Suet. Caes. 84

⁸² MUSI 1942: 158

⁸³ TOYNBEE 1996: 46

⁸⁴ Plin. Nat. XXXV. 6

Pogrebne povorke ni prije stotinjak godina nisu izgledale drukčije. Mrtvac se iz kuće iznosio nogama prema naprijed kao da korača prema «onome svijetu». Kad bi došao do kućnog praga, lijes se spuštao kako bi se njime lagano udarilo u prag,⁸⁵ koji je kultno mjesto u mnogim religijama i smatra se prebivalištem predaka. Povezivao se i sa sjećanjem na zli duhovi i drugih zlih sila. Štovanje praga te razne magijske radnje koje se uz njega vezuju, svoje korijenje imaju u nestalom običaju ukopavanja pokojnika pod njim. U dvorištu, gdje su se okupili svi koji su došli na pokop, lijes se stavljao preko dva stola koji se, nakon odnošenja lijesa, prevrću kako više nitko iz kuće ne bi na njih legao. Radi zaštite od mogućnosti «zaraze» umiranjem, sve stvari koje su bile u doticaju s mrtvim palile su se ili iznosile van da se *proluftaju*. Tragovi kola koja su vozila pokojnika zagrtali su se motikama kako mrtvac ne bi znao put prema kući i kamo bi se mogao vratiti i plašio ukućane.

Kult drveta prilagodio se kršćanstvu oblikom križa, koji se kao sjećanje na umrlog, stavljao na grob. Zanimljivo je što se preko raznih ukrasa i stilizacija moglo razaznati radi li se o sjećanju na mušku ili žensku osobu. *Ženski križ* u brodskom Posavlju od vrha prema obje vodoravne haste pokriven je daščicama, kao što su žene pokrivalo glavu. Drvene križeve nakon godinu dana običajno su zamjenjivali kameni.⁸⁶

«...u nekih se selih može poznati po križu gde muško a gde žensko leži ukopano. Ženski je križ od pole do sverha na sve strane tanji i testerom narezan. U drugih je mestih muški križ kao da je na njega puška i sablja prikovana i da tude junak leži, a ženski je pokriven kao i žene što glavu pokrivaju... Na mestih su opet svi križevi bili muški i ženski pokriveni. Opet drugde su nizki, a drugde i preko fat visoki, kako je naime gde adet.»⁸⁷

U slučaju da je pokojnik bila djevojka ili mladić, znalo se za koga će se udati/ženiti, odabranik je na pogrebu nosio hrastovu granu okienu maramom. Grana je kasnije zamijenjena bijelim jasturom i ems cvjetnim vijencem.⁸⁸

25. Obred iznošenja lijesa u dvorište

26. Pogrebna povorka s početka 20. stoljeća u Donjim Andrijevcima

27. Pogreb

⁸⁵ KRPAN 1990: 211

⁸⁶ LUKA, ARTUKOVI 2012: 15

⁸⁷ ILI, ORIOV ANIN 1997: 311

⁸⁸ MARKOVI 1986: 106

GROBOVI, GROBLJA I SPOMENICI

ovjek pokapa svoje mrtve na dva osnovna načina: tako da pokopa tijelo pokojnika u više ili manje intaktnom stanju (inhumacija) ili tako da tijelo najprije spali, a potom pokopa pepeo i spaljene ostatke (incineracija). Prvi konkretni dokazi o pokapanju mrtvih potječu iz srednjeg paleolitika (oko 300 000 – 30 000 godina prije sadašnjosti), doba početaka religioznih poimanja.⁸⁹ Nositelj tog razdoblja je neandertalac (*Homo sapiens neanderthalensis*), izumrli bliski srodnik anatomski modernog ovjeka. Dokazi potječu s nekoliko europskih nalazišta.⁹⁰ Neandertalac je imao dva rituala pokapanja. U prvom pokojnik je bio ispružen na leđima, a u drugom u zgrčenom položaju. Bili su propisani oblik za sva buduća pokoljenja sve do pojave rituala spaljivanja koje se na području istočne Hrvatske javlja u 4. tisućljeću prije Krista. Njihovo značenje je simboličko, jer odgovara položaju osobe koja spava. Osim toga, zgrčeni položaj odgovara položaju djeteta u majinoj utrobi. Nakon rođenja, ovjek putuje po zemlji, a smrtnu se ponovno vraća u njezino majinsko krilo i kreće ispočetka kao što se cijela priroda nakon zime iznova vraća u proljeće. Grob je simbol tijela kao materije, transformacije i nesvjesnog, ali i majinski, ženski simbol ponovnog rođenja.⁹¹ Ljudi su oduvijek bili dio prirode, promatrali je, opažali, iz nje crpili znanje. Ako sve oko njih vječno traje i tijekom trajanja radi krug, prolazi, umire da bi se ponovno rodilo, roditi se i oni.

Nositelji staroevropske kulture,⁹² najstarije mlađekamenodobne kulture s područja brodskog Posavlja, svoje su mrtve pokapali unutar naselja, položene u grobnu raku, u zgrčenom položaju na desnom boku. To je jedini način pokapanja do razdoblja bakrenog doba, kada na području srednjoeuropskog Podunavlja s jugoistoka dolazi nova populacija, nositeljica badenske kulture,⁹³ s novim svjetonazorima, i donosi paljevinski ukop.⁹⁴ Nažalost, niti jedan takav grob nije pronađen na području brodskog Posavlja, unatoč bogatim badenskim nalazištima. Istovremeno traje i stari način kosturnog ukopa na boku.⁹⁵ Bronanodobni ritus spaljevinski grobovi u žarama⁹⁶ ime se očituje jedinstvena sfera ideja i kultne simbolike.⁹⁷ Spaljeni ostaci pokojnika poklapani su žarama i polagani u grobnu raku. Iz ovoga razdoblja potječu prva od naselja odvojena groblja. Trend pokapanja na grobljima nastavljen je do antičkog perioda.

⁸⁹ DIMITRIJEVI ET AL. 1998: 16

⁹⁰ DIMITRIJEVI ET AL. 1998: 35-36

⁹¹ CIRLOT 2005: 344

⁹² Staroevropska kultura je mlađekamenodobna kultura rasprostranjena u jugoistočnoj Europi, a u sjevernoj Hrvatskoj prostirala se prema rijeci Save, Dunavi i Dravi na zapad do Bjelovara. Ime je dobila po nalazištu Staro u Vojvodini. Datira se u 6. tisućljeće prije Krista.

⁹³ Badenska kultura je bakrenodobna kultura koja je od 3600. do 2800. prije Krista bila rasprostranjena u jugoistočnoj Europi, a u Hrvatskoj je zauzimala prostor srednje i istočne Slavonije i Srijema.

⁹⁴ PZ III 1979: 201; DIMITRIJEVI ET AL. 1998: 123

⁹⁵ PZ III 1979: 285

⁹⁶ Urna

⁹⁷ DIMITRIJEVI ET AL. 1998: 194

28. Rekonstrukcija pokojnika u zgr enom položaju

29. Grob star eva ke kulture

□ D6

TRG IVANE
BRLIC
MAZURANIC

20.09.'02

SJ 064

□ D6

30. Rimski paljevinski grob

31. Crkva sv. Petra u Zdencima

Rimska groblja, kako je već spomenuto, nalazila su se uz ceste, a ukopi su bili i kosturni i paljevinski. Prema vjerovanju tijelo se spaljuje kako bi ga se duša oslobodila.⁹⁸ Na lokalitetu Slavonski Brod – Trg Ivane Brli - Mažurani, tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja izvršenih 2002./2003., pronađena je rimskodobna nekropola s paljevinskim grobovima iz 1. stoljeća nakon Krista. Paljevinsko ukapanje bilo je uobičajeno u prva dva stoljeća rimske dominacije. Spaljivanje pokojnika moglo se vršiti na mjestu samog pokapanja ili na posebnoj lomači. Na nekropoli Marsunije pronađeni su zemljani grobovi s karakterističnim nagorjelim stranicama (Tip Mala Kopašnica – Sase), što spada u rijetke nalaze na hrvatskom području⁹⁹ te grobovi u keramičkim urnama (Tip Emona – Ptuj). Grobovi se pripisuju domaćem panonskom stanovništvu koje je prihvatilo rimske pogrebne običaje ali je zadržalo i svoju tradiciju.¹⁰⁰

Prvi kršćani pokapali su mrtve u zemlji vjerujući da će na dan drugog Isusovog dolaska ponovno ustati u novi život. Spaljivanje tijela smatralo se poganskim običajem. Imu koji nisu kršćani u svojim naseljima pokapali mučenike te su i sami željeli biti pokopani u njihovoj blizini. Na taj su način nastajala prva groblja odnosno katakombe. Od Milanskog edikta 313. godine ukopi u katakombama sve su rjeđi, dok se u 9. stoljeću katakombe u Rimu potpuno napuštaju. Pokapanje u crkvama ili oko njih započelo je u 4. stoljeću, a kasnije se, prema propisu kanona *O posvećenim mjestima i vremenima*, 1205 §1, smjelo pokapati samo na pravilno blagoslovljenim grobljima, dok se prema propisu kanona 1205 §2, u crkvama smjelo pokapati samo pape, kardinale i članove kraljevskih porodica.¹⁰¹

⁹⁸ *Serv. Aen.* III. 68

⁹⁹ Grobovi ovoga tipa pronađeni su na panonskom, eravijskom, ilirskom, dakomezijskom i tračkom području. Smatra ih se autohtonim grobnim oblikom Gornje Mezije (JOVANOVIĆ 1984: 100-101, 103-110). Zastupljeni su i u Gorsiju i zapadnoj akvinskoj nekropoli. Pronađeni su i na lokalitetima Novo Mesto – Beletov vrt u Dolenjskoj i Ribnica pri Brežicah u slovenskom Posavju (GREGL 1997: 25). Velik broj grobova ovog tipa otkriven je u nekropoli municipija Domavija u Sasama u istočnoj Bosni. U Hrvatskoj su pronađeni u Kunovec Bregu (GREGL 1997: 25), u Puli i u Osijeku (GÖRICKE-LUKIĆ 2000: 17, 39, 40, 94; GÖRICKE-LUKIĆ 2011: 26, 88, 89, 178)

¹⁰⁰ MIŠKIV 2009: 15

¹⁰¹ KNIEWALD 1937: 78-79

32. Spomenici na groblju sv. Benedikta kod Oriov i a

Ranija groblja su u pravilu smještena uz crkve. Tijekom arheoloških istraživanja provedenih u Lov i u, uz crkvu sv. Martina, prona eno je nekoliko kasnoanti kih balzamarija,¹⁰² me utim, sami ukopi iz ovoga razdoblja nisu uo eni. Grobovi, pak, koji jesu, datiraju se po nalazima novca od 14. do 18. stolje a.¹⁰³ Jedno od srednjovjekovnih groblja s podru ja brodskog Posavlja prona eno je u la i crkve sv. Petra u Zdencima. Pokojnici su položeni direktno u zemlju ili u drvene sanduke.¹⁰⁴ Oko nekih ostataka prona ena je ve a koncentracija vapna kojim su posipani zbog dezinfekcije.¹⁰⁵ Na srednjovjekovnim krš anskim grobljima pokojnici su naj eš e pokapani bez priloga, ukop je kosturni, a orijentirani su u smjeru istok (noge) – zapad (glava), s licem koje gleda prema istoku, prema izlaze em suncu, položeni na le a s rukama uz tijelo ili prekrivenim na grudima ili zdjelici. Otkloni od standardne orijentacije istok-zapad objašnjavaju se godišnjom putanjom sunca na isto nom horizontu.¹⁰⁶ Ista orijentacija nalazi se u slavenskim grobovima iz 9. i 10. stolje a, a tuma i se time da je lice pokojnika bilo okrenuto suncu koje se ra a,¹⁰⁷ odnosno kao njegov posljednji oproštaj od sunca.

Stariji nadgrobni spomenici bili su isklesani iz kamena, a prema oblikovanju i urezanim tekstovima pretpostavlja se da se radi o seoskim klesarima. Uobi ajeno su pri vrhu takvih spomenika uklesana latini na slova IHS – Isus Spasitelj ljudi.¹⁰⁸ Na nekim je spomenicima na srednjem slovu Isusova monograma - na slovu »H« (gr ka eta) dodan križ pa se u srednjovjekovnoj i modernoj liturgijskoj umjetnosti monogram imena Isusova pojavljuje u tri oblika: IHS, IHS s križem i IHS s raspe em.

Staro groblje oko crkve sv. Benedikta kod Oriov i a, gdje su se do Prvoga svjetskog rata pokapali mještani Grabarja, Kindrova, Podcrkavlja, Dubovika, Matkovi Male i Oriov i a, uva jedinstvene kamene spomenike u obliku ovjekovog tijela u leže em položaju. Pored uspravnog, uobi ajenog dijela, imaju horizontalnu plo u s uzdignutim krajem u obliku stopala. Sli ni se spomenici mogu prona i i na groblju uz crkvu sv. Petra u Zdencima gdje su neko bili i stari drveni križevi koje je na sredini spajao avao u obliku srca. Takve vrste spomenika

¹⁰² Balzamariji su staklene bo ice za uvanje pomasti i mirisa.

¹⁰³ LOZUK 2010: 42

¹⁰⁴ LOZUK 1994: 96

¹⁰⁵ LOZUK 2010: 41

¹⁰⁶ BA I 1958: 81; PETRINEC 2000: 234; SEKELJ-IVAN AN 2000: 204; BURI 2007: 107

¹⁰⁷ NIEDERLE 1954: 90

¹⁰⁸ Troslovlje IHS, po etak gr ke rije i IH OY . Latini kim pismom trebalo bi to pisati IES, odnosno JES pa bi bilo o ito da je to po etak imena Jesus.

33. Kameni spomenik na groblju sv. Benedikta

34. Metalni grobni klinovi i drven križ

djelomi no sli e velebitskim mirilima.¹⁰⁹ Treba napomenuti kako se radi samo o izvanjskoj slici, jer je u ovom slučaju riječ o grobu, vječnoj domovini po ivalištu tijela, dok su mirila mjesta zaustavljanja pogrebne povorke i mjesto odvajanja duše. Slike ni grobovi nalaze se na groblju oko ostataka crkve Svetog Spasa na izvoru Cetine.

Mirila su povezana s obredom prijelaza iz svijeta živih u svijet mrtvih i granica su dva svijeta. Izradom mirila gradio se dom duši kako se ne bi vraćala svojoj kući i obitelji kad se na Dušni dan vrati na ovaj svijet.¹¹⁰ Strah od nepoznatog prisutan je kod svih kultura i zadržavao se uz neke običaje unatoč raseljavanju. Stoga je moguće da su ovi grobovi prežetak zaboravljenih obreda i običaja stanovnika ili njihovih predaka iz davne postojbine. Mirila su vezana uz pogrebne običaje na Velebitu, za koje se pretpostavlja da su poganskog podrijetla, a zadržani su i u kršćanstvu. Slike ni običaji poznati su, osim na Balkanu, kod alpskoga stanovništva Europe, ali i na Tibetu.¹¹¹ Postanak mirila neki autori povezuju naseljavanjima novih stanovnika (Bunjevaca) u 17. stoljeću koji sa sobom nose svoje običaje, odnosno sa raseljavanjem stanovništva Like i Bukovice u vrijeme turskih naderanja te sintezom nadgrobničkih spomenika.¹¹²

¹⁰⁹ Suhozidni kameneri spomenici kojima se obilježavalo mjesto posljednjeg pokojnikova oproštaja sa Suncem. Na njima se duša odvajala od tijela, vezala za kamen - mirila da bi zatim preselila na drugi svijet. Jedan se kamen postavljao uz glavu, a drugi uz noge, u mjeri tijela. Duša je u mirilu dobivala sigurno stanište, dok tijelo u grobu postaje zemlja. Mirila su povezana s vjerovanjem u zagrobni život duše koja luta, dok je mirilo zadržava u njenim granicama. Vraća ju se na ovaj svijet duša ne uznemirava mrtve, a prepoznaje svoje mirilo po mjeri i ukrasima na uzglavnoj i podnožnoj kamenoj ploči. TROŠELJ 2013: 31

¹¹⁰ KATI 2010: 34

¹¹¹ TROŠELJ 1992: 78

¹¹² KATI 2010: 22

POKOP

Prema odrednicama II. vatikanskog koncila (1962.-1965.) tri su službe povezane s katoličkim ukopom: bdijenje u pokojnikovoj kući, odnosno mjestu gdje se nalazi pokojnikovo tijelo, pogrebna misa kao glavna služba kršćanskog sprovoda, te ukopna povorka prema grobu sa završnim molitvama i polaganjem pokojnika u grob. Uobičajeno je da se lijes škropi blagoslovljenom vodom koja podsjeća na dioništvo pokojnika u Kristovoj smrti i uskrsnuću po sakramentu krštenja, a s istim značenjem škropi se i grob pokojnika u završnim obredima ukopa.¹¹³

Mnogi današnji običaji vuku porijeklo iz pretkršćanskih vremena. Može se spomenuti teza da su običaji usko povezani s vjerovanjima naroda, jer su oni, zapravo, *izljevi vjerovanja*, te su (običaji) *žilaviji i otporniji od vjerovanja na kojima se temelje*.¹¹⁴

Obred pokopa u Slavoniji naziva se i sahrana (*sahrana*). Riječ se može prevesti i kao oćuvati, očuvati u sjećanju, poštovati. Pogreb se obavljao drugi ili treći dan nakon smrti. U prošlosti, u nekim se detaljima razlikovao pogreb djevojke i mladića. Na mladićev bi se lijes stavljaio šešir i vijenac, a na lijes djevojke samo vijenac. Po običajnu pogrebnu povorku činili su svećanici odjeveni mladićima i djevojke u bijeloj odjeći.¹¹⁵ U Oriovcu se, primjerice, u slučaju smrti djeteta u dobi do godine dana nije izrađivao lijes već se tijelo stavljalolo na dasku, a s druge dvije se poklopilo i svezalo uzicom.¹¹⁶ Djeca se nisu pokapala u zajedničkim grobovima, već na posebnim mjestima na župnim grobljima.¹¹⁷

Prije nego je sprovod krenuo bilo je uobičajeno pjevati:

*Zbogom dragi roditelji,
Braćo, sestre, prijatelji
I susjedi ljubitelji.*

*Kog sam igda uvrijedio,
Dok sam s vama živ hodio,
Neka bi mi oprostio.*

*Ja se od vas sada dijelim,
I sa svijetom već dijelim,
Sastajem s Bogom milim.*

*I vi moji ukopnici,
Braćo, sestre, uzovnici,
Predajte me sad grobnici.*

*Na ljubavi vašoj hvala,
Za svu službu i ostala,
Za velika i za mala.*

¹¹³ http://katolicki-tjednik.com/vijest.asp?n_UID=2257 (28.10.2009.)

¹¹⁴ SCHNEEWEIS 2005: 33

¹¹⁵ KR PAN 1990: 211

¹¹⁶ ILI ORI OV ANIN 1997: 312

¹¹⁷ KNIEWALD 1937: 315

Ako je preminula osoba bila oženjena ili udana pjevalo se:

*Zbogom, družo odabrani
Zbogom, družo moj vjenani,
Plakat za mnom ti prestani.*

Ako je preminula bila djeвица dodavalo se:

*A vi sestre i djevice,
Pratite me do grobnice,
Bogu dajte moje vijence.*

*Molite se da me ubroji,
Isus djevicama svojim,
Sad u cvijetu ljeta mojih.*

*Me djevice mudre stavi,
U nebeskoj jasnoj slavi,
I uvijek me tam ostavi.*

Kad je umrlo dijete pjevalo se:

*Zbogom oče, zbogom mati,
Vi nemojte ve plakati,
Nego Bogu hvalu dati.*

*Roditelji moji mili,
Bog vam dobri nek udijeli,
Jer ste meni dobri bili.*

*Bog vam dao utješjenje,
I svih grijeha oproštenje,
Poslije smrti pak spasenje.*

Bacanje grumena zemlje na lijes može se protumačiti kao ostatak običaja iz prošlosti kad su svi pripadnici jednog roda sami kopali grobnu jamu i pokapali tijelo. Nadgrobni spomenik morao se postaviti u roku od jedne godine, jer je, jednako kao i drvo koje se stavljalo uz grob, bio sklonište za dušu, što se može objasniti i vjerovanjem da se duša pokojnika zadržava u blizini živih četrdeset dana,¹¹⁸ vrijeme koje je, smatra se, potrebno da se tijelo raspadne.

¹¹⁸ KULIŠI 1979:122

SIMBOLIKA GROBNIH PRILOGA

Zbog vjerovanja da smrt nije kraj, ljudi su pokapali svoje mrtve s predmetima koji bi im u drugome životu mogli zatrebati. Poput ostalih poganskih naroda i stari su Slaveni zajedno s pokojnikom pokapali sve njegove osobne stvari te hranu, piće i stoku.

Grobni prilozima koji su se nastavljali prilagati i u kasnijim vremenima, odražavaju vjerovanje da se umrli neko vrijeme zadržava u blizini doma i da će mu ti predmeti biti potrebni na drugom svijetu. Uz pokojnika se neko u grob stavljao novac (u usta, džep, ruku). Taj je običaj od davnina rasprostranjen kod mnogih kultura svijeta. Spominje se u starogrčkom mitu o Haronu.¹¹⁹ Opremanje pokojnika raznim predmetima zadržalo se i danas, s time da su uz kovanice često slike svetaca, fotografije obitelji ili za djecu najdraže igračke. Na širem području Slavonije pa i u brodskom kraju, s pokojnikom su se pokapali i osobni predmeti – šešir, lula, štap, šešalj, bočica rakije. Neko su se stavljale i jabuke (s ili bez ružmarina), ručnik, vreteno, cvijeće. Jabuka s ružmarinom, ako je riječ o mlađoj muškoj ili ženskoj osobi, bila je simbolički predmet. Predstavljala je osobu koja je prerano napustila ovaj svijet i preskočila svadbu.¹²⁰ Uz bočicu svete vode često je priloga i krunica.¹²¹

35. Grobovi s ostavljenim jabukama

¹¹⁹ VLAHOVI 1972: 45; SCHNEEWEIS 2005: 133; AKOVI 1987: 52

¹²⁰ ERNELI, RUBI 2009: 156, 157

¹²¹ Oblik krunice koju danas poznajemo definirao je papa Pio V. 1569. godine. Srednjovjekovne krunice sastojale su se od različitoga broja zrna, ovisno o željama i potrebama vlasnika.

36. Prilozi rimskih paljevinskih grobova - vr , balzamarij, zdjelica i lon i

37. Prilozi rimskih paljevinskih grobova - staklene perle, koštana igla, kerami ka svjetiljka (uljanica)

TUŽBALICE

Vanjski znak iskazivanja žalosti, osim odje e, neko je bilo oplakivanje, odnosno naricanje koje se smatra najstarijim elementom posmrtnih običaja. Tek od sredine 19. stoljeća etnolozi su naricanje, koje se do tada nije smatralo pjesmom, povezali s glazbom.¹²² Tom recitiranom pjesmom izravno se obrađalo pokojniku i izražavalo bol i žalost za umrlim. Iako je bilo neko sastavnim dijelom indogermanskog obreda ukopa, naricanje se oćuvalo sve do sredine 20. stoljeća.

Naricaljkama se hvali pokojnog, nabrajaju događaji iz njegovog života, opisuje tugovanje obitelji. Kako Lukić navodi, nabrajale su samo žene, a ponekad se pjevao i sadržaj kojem nije mjesto u pogrebnom obredu. Ovakav način oplakivanja, u kojem se nabrajaju vrline i ostale životne vrijednosti umrlih, bio je poznat još u Rimu. Postojale su žene koje su bile plaćane (ovisno o statusu pokojnika) da na ovakav ili sličan način iznose sve njegove vrijednosti i dobre strane koje je imao za života. U pogrebima rimskih dostojanstvenika, uz sviranje i narikane, sudjelovali su i glumci koji su izvodili pojedine prizore iz pokojnikova života. U opisu pokopa cara Vespazijana piše: «Štoviše, na njegovu je sprovodu glavni pantomim Favor nosio njegovu masku i po običaju oponašao njegove navike i riječi za njegova života...»¹²³

Više je naziva koji su se koristili za tužbalice. U broskom Posavlju to su: naricati, tužiti, nabrajati, plakati, pripjevati. Naricalo se neposredno nakon smrti, nakon polaganja na odar, po dolasku posjeta, pri iznošenju pokojnika iz kuće, kod ukopa i posjeta grobu.

O kršćanskom iskazivanju žalovanja pisao je sv. Ivan Zlatousti smatrajući kako je to radostan dan koji treba obilježiti pjevanjem pjesama, molitvom, psalmima, za razliku od poganskih vremena kad se uz krikove iskazivala bol za mrtvima. U srednjem vijeku pogrebno je bogoslužje preuzelo crte tugovanja što je utjecalo i na sadržaj liturgijskih obrazaca.¹²⁴ Na 2. vatikanskom koncilu donesen je propis da obnovljeni obredi pogreba jasnije izraze pashalni značaj kršćanske smrti i da bolje odgovaraju prilikama i običajima pojedinih krajeva.¹²⁵

---

¹²² MAROŠEVIĆ 2005: 40

¹²³ *Suet., Vesp.*, 19

¹²⁴ http://katolicki-tjednik.com/vijest.asp?n_UID=2257 (28.10.2009.)

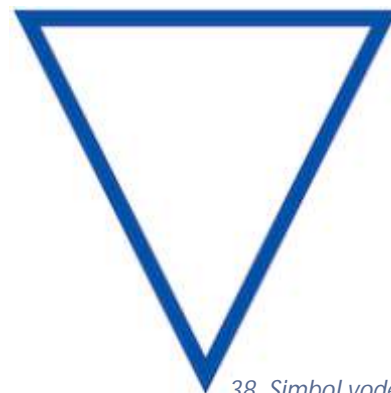
¹²⁵ KONSTITUCIJA III/81.

NAKON UKOPA

Sve što su ponijeli na groblje ukopnici nisu vraćali kući.¹²⁶ Nakon ukopa bilo je obavezno pranje ruku svih koji su bili u vezi s mrtvim, što se povezuje s vjerovanjem u *o isnu mo vode*. Taj običaj prisutan je i u drevnim vremenima. Prema egipatskom mitu bog Nu, pradavni ocean, po elo je svih bogova. Bezgraničan i besmrtna, voda je početak i kraj svega na zemlji.¹²⁷ Ona je po elo, roditeljica, majka, sveopći i skup mogući, izvor i porijeklo koje prethodi svim oblicima i svem stvorenju. Uranjanje u vodu označava povratak prvobitnom stanju, osjećajem smrti i uništenja s jedne, i ponovnim rođenjem i obnovom s druge strane. Tijekom potapanja smrt dotiče samo materijalno ovjeka, a vraća se duhovni. Na kozmičkoj razini ekvivalent potapanju je poplava koja uzrokuje da se svi oblici otapaju i vraćaju u tekući oblik te na taj način oslobađaju elemente koji se kasnije ponovno miješaju i stvaraju nove kozmičke uzorke. Izlazak iz valova simbolizira plodnost i metafora je rođenja. Tako je starozavjetni prorok Jona, spasivši se iz valova, bio preporečen, novi ovjek spreman da prihvati i dalje širi Rije Gospodnju. Voda je prijelazni element između vatre i zraka (bestjelesnih elemenata) i zemlje (vrstog elementa). Analogno tome, posrednik je između života i smrti, s dvosmjernim, pozitivnim i negativnim tokom stvaranja i uništenja. Često se u mitovima spominje posljednje putovanje preko vode. Haron preko nje prevozi dušu u Had. Smrt je prvi i posljednji pomorac.¹²⁸

U brodskom Posavlju ruke su se prale po povratku s groblja u dvorište pokojnika. Uz vodu je nerijetko stajala lopatica sa žari na kojoj su se ruke trebale osušiti, a nikako se nisu smjele brisati *peškirom*.¹²⁹ Žar se prebacivala preko glave zbog vjerovanja da će pokojnik, u slučaju da se vrati, stati na žar.

U dvorištu se nakon pokopa, ako je pokopan muškarac, odsijecala glava pijetlu, a ako je pokopana žena, kokoši, lije se tijelo pustilo da «leprša» po dvorištu. Kasnije se perad pojela. Pijetao kao životinja ima dvostruku simboličnu ulogu. Kao ptica dana, simbol je sunca i amblem budnosti i aktivnosti, muške snage i moći, junaštva i borbenosti, dok je s druge strane njegova uloga apotropajna. Pijetao je glasanjem trebao odagnati zle duhove prisiljavajući ih da se vrate kamo pripadaju. Zaštitna simbolika pijetla poznata je još u staroj Grčkoj.¹³⁰ Smatralo se da njegova žrtva božanskom lije niku Asklepiju lije i bolesne. Tijekom srednjeg vijeka postao je važna kršćanska slika koja se gotovo uvijek pojavljuje na najvišem vjetrokazu, na tornjevima i kupolama katedrala i smatran je alegorijom budnosti i uskrsnuća.¹³¹

38. Simbol vode

¹²⁶ LUKA 2013: 33, 34

¹²⁷ CIRLOT 2005: 364

¹²⁸ CIRLOT 2005: 365

¹²⁹ Povezano s vjerovanjem u *o isnu*, lustrativnu moć vode i vatre.

¹³⁰ MILOŠEVIĆ, CERMANOVIĆ 1954: 106

¹³¹ CIRLOT 2005: 52

39. Haron

Smatra se da je običaj žrtvovanja pijetla predstavljao «zamjensku žrtvu» kao dar pokojniku, a značenje se može tražiti i u kultu plodnosti.¹³² Klanje pijetla obavljalo se i prilikom gradnje kuće. Do izba Prvog svjetskog rata običaj je bio da se ispod jednog ugla kuće zakopa pijetao, a ostala tri ugla škropila su se njegovom krvlju. Taj je običaj pri gradnji kuće trebao osigurati duha zaštitnika i kuću i omogućiti magičnu vrstu u.¹³³

---

¹³² GRBI 2007: 226

¹³³ SCHNEEWEIS 2005: 218, KRPAŃ 1990: 79

POGREBNA GOZBA I ZNAK NEPARA

Običaji donošenja i ostavljanja hrane povezuje se s animističkim predodžbama o duši koja se do i nahraniti.¹³⁴ Vjerovalo se da mrtvi imaju iste potrebe kao i živi. Najjače su zasigurno potreba za pićem i hranom, pa su, primjerice, Rimljani po završetku gozbe uast pokojnika, održane na njegovu grobu, ostavljali dio namirnica kako bi se i sam pokojnik mogao poslužiti. Slične običaje susrećemo do današnjih dana. Neko se hrana (jabuke, kolači, bubrezi¹³⁵ životinja) ostavlja na grobovima, posebno dječijim, uz križ. U nekim religijama, primjerice pravoslavlju, hrana i piće nosili su se na grob i tamo ostavljali za pokojnika.

Na području brodskog Posavlja obred se nakon pokopa nastavljao gozdom posvećenom umrlom i umrlim precima – karmine, zadušnice - u pokojnikovu kućici. «*Karmine su užina, ili večera, a gadno se slavi: potroši se skoro kao i za svatove.*»¹³⁶ Time se iskazivala briga za pokojnika. Srodnici i prijatelji umrlog konzumiraju hranu u njegovo ime. Znak «nepar» također ima važnu ulogu kako u samom obredu pogreba (trojica ukopnika kopala su raku, trojica su nosila križ i dva barjaka, jedan je vozio pokojnika) tako i za vrijeme gozbe (na stolu se morao nalaziti neparan broj tanjura, boca, zdjela) čak i neparan broj osoba za stolom. Za gozbu se, primjerice, nije posluživalo meso s umakom jer bi i to bio par. Vjerovalo se da bi u slučaju parnog broja još netko iz kuće iste godine mogao umrijeti.¹³⁷

40. Djevojka u nošnji za žalost

¹³⁴ LUKI 4; LOVRETI 1990: 392, PASARI 2010: 222

¹³⁵ Bubrezi su najskrovitiji dio tijela.

¹³⁶ LOVRETI 1990: 392

¹³⁷ BABOSELAC 2004: 81, LUKA, ARTUKOVI 2012: 15

25./ K a r m i n j e:

- Tko sprema jelo za karminje ?
- Koga zovu za kuharicu ?
- Sto se sprema za karminje; corba, meso, sarma, kolač itd. ?
- Koga zovu na karminje ?
- Kako postavljaju stol ?
- Da li je određeno ko, gdje može sjediti za stolom ?
- Da li je običaj izostaviti pokojnikovo mjesto kod stola ?
- Da li se mole naglas Bogu prije nego što počmu jesti ?
- Sa kojim jelom počmu jesti ?
- Da li kod trećeg jela / sarma / ustanu i ponovo se mole Boga ?
- Da li se vjeruje da prve noći pokojnik dođje kući ?
- Da li se u prozor metne jela i vina da bi pokojnik našao svoju hranu ?
- Po čemu znađu da je pokojnik bio kod kuće ?
- Sto znači ako pokojnik redovno dolazi kući ? / Ostala mu želja ne ispunjena itd. /

26./ G r o b a r i:

- Da li nose alat kući s kojim su kopali raku ?
- Da li od njih neko spava kod pokojnikove kuće ?
- Koji dan odnesu alat kući ?
- Sto rade s alatom prije nego što će ju ga odneti kući ?

27./ Drugi dan poslije sahrane:

- Tko odlazi od rodbine na grob ?
- Koliko ih idu; s parom ili bez para ?
- Da li ide netko od grobara ?
- Da li se prije odlaska na grob da misa za pokojnikovu dušu ?

42. Nakon pogreba M. Filajdi a, Brodski Varoš oko 1930.

SIMBOLIKA ODJE E

Pogreb redovito prate pu ke pobožnosti i drugi obi aji opho enja s pokojnima: poseban na in odijevanja, posjet ožaloš enima, iskazivanje su uti, sudjelovanje u molitvi, polaganje svije a. Osobit na in življenja bliskosti u procesu žalovanja i utjehe bio je obi aj bdijenja u ku i pokojnika.¹³⁸

Bijela boja još od prapovijesti ozna čava smrt. Slaveni su smrt zamišljali kao ženu odjevenu u bijelo.¹³⁹ I dok je crvena, boja pulsiraju e krvi i vatre, povezana sa životom (prapovijesne ljudske zajednice crveno su bojile predmet koji su željele vratiti u život), ranama, smrtnim bolovima, bijela se odnosi na prosvjetljenje, uspon, otkrivenje i oprost.¹⁴⁰ Valja spomenuti kako je olovo, metal rimskog boga Saturna, pandana gr kom Kronu, smatrano metalom mrtvih, izme u ostalog, i zbog bijele boje te je korišteno prilikom rituala povezanih s pokojnicima (rimska svetkovina Feralija o kojoj e kasnije biti rije). Sv. Pavao u poslanici Solunjanima¹⁴¹ napisao je kako krš ani ne tuguju kao ostali koji nemaju nade u uskrsnu e. To su pokazivali i svojom bijelom odje om nasuprot crnoj pogana. Iako je neko boja žalosti bila bijela što je prežitak praslavenskih obi aja, krajem 19. i po etkom 20. stolje a dolazi do preslojavanja ruha za žalost. Bijelu boju zamjenjuje crna, a *rubine* i *ople ke* od doma eg platna crni kupovni materijali. «*U žalosti se nosi crno, rijetko i bilo, prez eklovanja, samo porubito...*»¹⁴² Nošnja za žalost sastojala se od bijele marame vezane na glavi ili pod vratom. *Ople ak* je bio s manje ukrasa preko kojeg se vezala crna marama *polutina*. Prega a je bila crna tkana, etvrtasta s malim *prandžama*. Na nogama su bili obojci i opanci. U zimsko se vrijeme preko svega nosila kabanica.

Tamna, crna, neukrašena odje a i danas je vanjski, vidljivi znak kajanja za pokojnim. Nakon što je crna postala bojom žalosti, izuzetak su slu ajevi smrti mla ih osoba, kad se nosi bijela boja.

¹³⁸ ŽIŽI 2011: 193, 194

¹³⁹ SCHNEEWEIS 2005: 134

¹⁴⁰ CIRLOT 2005: 53, 55, 56

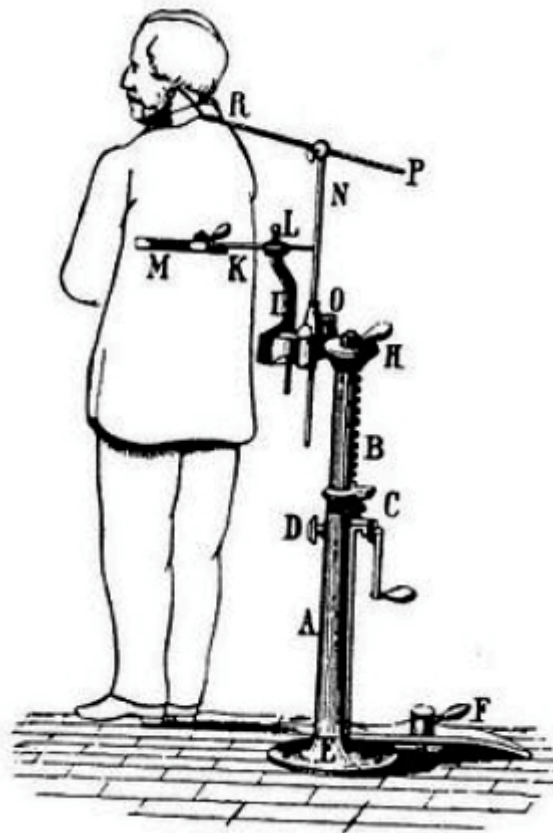
¹⁴¹ 1. Sol 4, 13

¹⁴² LUKI 4

USPOMENA ZA VJEŠTOST

Uz žalovanje i smrt krajem 19. i početkom 20. stoljeća, veže se običaj raširen u Europi i Sjevernoj Americi. Radi se o *post mortem* fotografiji često nazivanoj *memento mori*. Ovaj tip fotografije javlja se gotovo istovremeno s pojavom fotografije, odnosno dagerotipije 1839. godine. Pokojnike se u studijima ili u vlastitom domu često okružene obitelji, postavljalo u različite položaje kako bi se prikrla smrt i prikazalo ih se živima. Ponekad su u te svrhe korištene specijalne sprave foto studija, koje su pokojnika održavale u stojećem stavu ili su ih, jednostavno, pridržavale osobe s kojima su fotografirani.

Fotografiranje umrlog često je bila jedina vizualna uspomena na tu osobu. Kako je fotografiranje bilo prilično skupo i mnogi si ga za života nisu mogli priuštiti, fotografija umrlog služila je uspomenu na preminulu osobu, osobito novorođenčad i djecu. Ovaj tip posmrtnih portreta otkriva i sam odnos prema smrti – od priprema odra i pokojnika, odjeće, religijskih predmeta koji bi trebali pripomoći pokojniku na putu za drugi svijet – blagoslovljena voda i svijeća, molitvenik, nabožne slike, raspelo... Kao što se neko tijelo nastojalo opustiti od propadanja, posmrtni portret omogućio je trajnu vizualnu *mumifikaciju*¹⁴³ tijela preminulog. Fotografija je na određeni način suočavala žive sa smrtnošću voljenih osoba, ali i vlastitom smrtnošću. Iako je danas takva praksa fotografiranja rijetka i često se smatra morbidnom, fotografiranje, pa čak i video snimanje pogreba, karmina i sl. nije neuobičajeno.

43. Pomagalo za pridržavanje pokojnika u uspravnom položaju

¹⁴³ <http://radiostudent.si/kultura/objekt-meseca/posmrtna-fotografija> (8.1.2015.)

UTVARE I NEMIRNE DUŠE

Prema vjerovanjima, ponekad se događa da duša ostane na ovom svijetu, a ponekad odlazi u drugi, nepoznati svijet, dok tijelo ostaje u nekom obliku života na zemlji. Takva bi duša lebde na granici života i smrti, mogu biti nematerijalna (duhovi) ili materijalna (vampiri, vukodlaci, zombiji), a svaka skupina obrađena je u svim granama umjetnosti. Ove duše mogu biti dobre i zle, a jedne i druge lede krv u žilama živih.

Nematerijalna bi duša zapravo su duše pokojnika koje ne mogu pronaći mir, pa progone živu i pojedince, čak imaju i sposobnost ulaska u njihova tijela. U Mezopotamiji se isticala grupa demona zvana lilu (muški demon) i lilitu (ženski demon), srodna zapadnja kim predodžbama o inkubima i sukubama, slavenskim morama, seksualno nabijenim duhovima, noćnim napasnicima koji vrebaju usnule žrtve.¹⁴⁴ Zaštitnici rimskih obiteljskih ognjišta bili su Lari. Često su prikazivani kao golobradi mladići u plesnom pokretu, odjeveni u tuniku, s pojasom oko struka. Uglavnom su u jednoj ruci držali rog izobilja, a u drugoj pateru.¹⁴⁵ Mani su duše preminulih Rimljana koji su primili zakonom propisan pogreb. Ime im znači «dobar», a Rimljani su im ga dali, ne zato što su vjerovali da su stvarno dobri, nego da bi ih udobrovoljili.¹⁴⁶ Mane se svetkovalo tijekom Parentalija u mjesecu veljači i Rozalija u svibnju ili lipnju. Tada su Rimljani donosili svojim pokojnicima razne darove u obliku hrane i pića i kitili njihove grobove cvijećem, najčešće ljubičicama i ružama.¹⁴⁷ Lemuri su duše nemirnih, nepokopanih i zlih pokojnika. Vjerovalo se da su se tijekom Lemurija, svetkovine koja se održavala u svibnju, vraćali na ovaj svijet skupa sa svojim demonima Larvama, kako bi živim ljudima nanijeli zlo. Otac obitelji ritualno ih je istjerivao iz svoje kuće crnim bobom i udaranjem o brončane predmete.¹⁴⁸ Larve su puno strašnije od Lemura. Izazivaju ludilo, pa ih se može usporediti s grčkim Manijama, stravičnim božicama koje progone sve one koji su se ogriješili o zakone bogova. I Larve se ritualno istjerivalo iz obiteljskih kuća i posjeda tijekom svetkovine Lemurija. Rimljani su vjerovali da ljudima noću u raskrižjima čine zlo. Postoji priča kako se jedan vojnik na raskrižju pretvorio u zlog demona, uplašivši svog suputnika.¹⁴⁹ Navodno duše dobrih ljudi nakon smrti postaju Lari, a zlih Larve.¹⁵⁰ Priča o dušama pokojnika koje lutaju svijetom susrećemo do današnjih dana. Najčešće je riječ o raznovrsnim prikazama, duhovima odnosno mrtvim ljudima koji ustaju iz grobova tijekom noći kad ih pojedinac može susresti. Smatra se kako su narodne priče o posjetima mrtvih nastale na postavkama vjerovanja u istilište.

---

¹⁴⁴ <https://files.nyu.edu/og1/public/MAP/MAP23.htm> (09.07.2014.)

¹⁴⁵ Rog izobilja je legendarni rog iz kojega vječno izlazi različit voće i povrće. Štovanje božanstava čiji je atribut osiguravajućoj vječnoj obilju, štite ga od oskudice. Patera je žrtvena plitica. Simbolizira poniznost, dužnost i poštovanje.

¹⁴⁶ GRIMAL 1968: 94

¹⁴⁷ *Ov., Fast.*, II. 533-539. Ljubičice su simbol plodnosti, bućenja prirode, a ruže simboliziraju potpunost i regeneraciju; usp. CIRLOT 2005: 275

¹⁴⁸ *Ov., Fast.*, V. 419-493

¹⁴⁹ *Petron.*, 61-62

¹⁵⁰ *Serv., Aen.*, III. 63

44. Larva

U istilištu se nalaze dva mjesta – prvo je općenito određeno za duše, a nalazi se vrlo blizu pakla, a drugo je određeno za posebne slušajevne (duše) koji se odatle mogu pojavljivati i objavljivati živima kako bi ih upozorili ili zatražili molitve za sebe.¹⁵¹

PRI E O UTVARAMAMA ZABILJEŽIO JE LUKI U SVOJIM RUKOPISIMA.

Pri a broj 11.

1. Vidio pokojnika

Išao sam po duhan s Markom Majnkas (Mantijanom) i to k Tomi Serezliji u Bos. Dol. Klakar. Bilo je to ve pred Boži , g. 1900. Kasno smo od mlina pošli a di mrko doba oko 5 sati. Tamo smo došli oko 7 sati, jer je Marko bio sipljiv. Ne može i i. Tamo smo malo sjedili, kavu popili i malo govorili, moglo biti 1 sat. Onda smo išli ku i, prošlo je 9 sati, a kad smo došli blizu mlina bila mjese ina kao dan, a snijeg je vidi se put skroz. Na 1 x pred nama žena (bosanka) na 1 korak stoji bosa, zasukanih krila, nosi križ sa zemljom (na liev. ramenu) i kiticu sarajskog bosiljka na livom ramenu, kao pokrov komad beza da se vu e po zemlji po prilici 1 metar. I mali peškiri (sprida visi) a on (Marko) mene povu e na livu stranu i pita: Vidiš ti šta. Vidim da. Ja gledam, obidjemo 2 koraka a nema je. Onda je nestala. uo sam da je umrla 1 bosanka u dol. Klakara, pa svaku no ....., lupala, a u jutri sve u redu. 18/9 923¹⁵²

¹⁵¹ BOŽANI ,GALI 2007:87

¹⁵² LUKI 1

45. Lilit

46. Lar s rogom izobilja

Pri a broj 44
2. Neobi an slu aj

Pri a stara Stana Luki , kb 461. Varoš. Antina mati, Stana pri a ovo: K nama je došla u Ruš icu žena iz Grabarja, pa je govorila ovo: Mi smo živile u dobru, a svekar je bio dosta strog. Jednom dodje fratar u selo, pa e kupit `ranu, a on bio ljutit, pa mu nije ništa dao. Za malo vremena on se razbolio, pa i umro, a bez ispovjedi. Nisu prošla ni 2 mjeseca, on dodje, pa palji baklju po ku e i loži vatru pa svitli po ku e, da se sve vidi. A kad u jutro, ništa, sve u redu. Jednom otišao mu sin u štalu poslije ve ere, pa vidi oca u štale, on se jako upla e, dobije tri groznice i umre. Šta e sad? – Onda 1 oek e ekat` i pitat oca „šta tražiš! On re e: otjero sam fratru, nisam mu ništa dao. Nego vi lipo uzmite novu stranjgu i tu jelovinu, pa ju odnesite u sv. Trojstvo i poklonite, pa ne u više dolaziti. Tako su uradili i nije više dolazio nikada.

28/2 939.¹⁵³

---

¹⁵³ LUKI 2

Pri a broj 53
3. Nestalo djevojke

Pri ala Agneza Štefan i a. Bilo kod nas u selu prelo. Skupilo se dosta momaka i djevojaka pa svašta govorili, a najviše o mrtvima. Jedna cura bila slobodna pa e oti i u groblje oko po no i i doniti ma šta iz groblja. I zbilja ode ona. Kad na ulazu stoji mrtvac i drži preko ruke pokrov. Ona uzme pokrov i donese med drugove na prelo. Ali malo poslije dodje mrtvac pod pen er pa vi e „daj moje“. Nitko i opet ne smije iza i nego ona, a i drugi e za njom. Idu i prama groblju na jednom nesta mrtvoga, ali nesta i cure, kud je dopala nitko ne zna, samo kad su došli do groblja – nema je, pa kraj! Zato se nije dobro kladiti i po no i se kladariti.

*Pri ala Manda Petrakova. Napisao Luki . 18/12 939.*¹⁵⁴

S grešnim na inom života dovodili su se u vezu olujni vjetrovi zvani vukovi koji bi puhali nakon umiranja nekih ljudi. Zapis iz Beravaca Živka Vukasovi a iz 1868 govori: *U Beravcih, derže onoga pokojnika za gr šnika, komu se «dignu vukovi», a to e re i, ako se podignu jaki v trovi ili u ob e nadodje kakva oluja za vr me, koji doti ni mertvac leži nepokopan, ili ako bi se to zbiljo istoga dana posl pokopa.*¹⁵⁵

Uz vjerovanja što se zbiva s odre enim pokojnicima nakon smrti vezane su i nesretne duše zarobljene u nepropadljivim tijelima ili propadljiva tijela bez duša, a osu ene su na vje nu glad za ljudskom krvlju i vrlo ih je teško, gotovo nemogu e uništiti.

Definiranje pojave vampirizma oslanja se na predodžbu koja je nastajala kroz stolje a u srednjoj i jugoisto noj Europi. Pojam vampira uklju uje elemente više razli itih bi a; duhova pokojnika (*revenants*), no njih planinskih duhova germanskog svijeta (*Alps*), anti kih *striga*,¹⁵⁶ slavenskih *mora*¹⁵⁷ i *vukodlaka*. Rasprostranjenost i starost vjerovanja u vukodlake veže se prema mnogim karakteristikama s lunarnim kultom, a o ito i totemom vuka.¹⁵⁸ U starom vijeku vjerovalo se da e se u vukodlaka pretvoriti onaj tko napusti ljudsko društvo ili tko je izop en iz njega.¹⁵⁹

U vremenu od 1520. do 1630. godine, isto nom Europom rašireno je vjerovanje da je svaka duša koja umre pod prokletstvom vukodlaka osu ena da se vrati kao vampir.¹⁶⁰ Tako se, osobito me u Slavenima, ovaj pojam upotrebljavao za bi a vu jeg lika, a s vremenom se po inje pripisivati živom mrtvacu. U kasnom srednjem vijeku, sve se više gube životinjska obilježja vukodlaka, a glavna karakteristika ostaje njihova glad za krvlju i zlo koje donose. Naglo širenje vjerovanja u vampire u 18. stolje u dovodi se u vezu s opadanjem vjerovanja u vještice, koje se oslanjalo na apstraktne optužbe i nevidljivu vezu s avlom. Ljudi 18. stolje a bili su skloniji vjerovati u ove žive mrtvace, za ije su postojanje imali i vidljive «dokaze»: tijela pokojnika koja su pokazivala

¹⁵⁴ Ibid. Sli nu pri u kako nije dobro uzeti mrtvome ono što je njegovo u *Pripovid o Mariji* zabilježio je Zvonimir Toldi. Objavljeno u *Nek se spominja i pamti*, Slavonski Brod, 1994.: 199, 200.

¹⁵⁵ PLAS 2010: 80. Izvorno: Vukasovi (1868). *R u hervatskom narodu o vuku*, u Izv štje o Kralj. velikoj gimnaziji u Os ku koncem školske godine 1867./8., str. 3-9. Pogledati LUKA 2012: 27 bilješka 26.

¹⁵⁶ *Strix* se pojavljuje kod Rimljana, a predstavljala je sovu koja pije krv male djece. Vremenom je ovaj pojam postao povezan direktno sa vampirizmom, odnose i se posebno na ženske vampire koji su kao *striges* spomenuti u srednjovjekovnim zakonima i ediktima.

¹⁵⁷ *Mora*, slavenski zao duh, (sli an po karakteristikama incubu i succubi), veže se uz grozne snove, tj no ne more u kojima ljude napada vampir.

¹⁵⁸ NIEDERLE 1916: 74; ULINOVI -KONSTANTINOVI 1989: 103.

¹⁵⁹ HILLER 1986: 206.

¹⁶⁰ U Crnoj Gori postojalo je vjerovanje da je svaki vampir morao provesti neko vrijeme u vu jem obliku (u Gr koj je postojalo sli no vjerovanje): BUNSON 1993: 280.

47. Vampir

48. Béla Lugosi kao vampir

neobi ne znakove života.¹⁶¹ Gerard van Swieten,¹⁶² me utim, iznosi medicinska stajališta prema kojima tijelo nakon smrti još odre eni dio vremena sadržava tjelesne teku ine u likvidnoj formi te isti e da znanstvene postavke dokazuju kako zbog odre enih kemijskih reakcija i nedostatka zraka tijelo može biti konzervirano više mjeseci pa aki godina.

Razdoblje prosvjetiteljstva u Europi bilo je op enito protiv praznovjerja; *Constitutio Criminalis Theresiana* Marije Terezije iz 1766. samo je jedan od zakonika kojim se pokušavalo iskorijeniti vjerovanje u vještice i vampire.

Kod južnih Slavena mogu i razlozi za vampirizaciju su: pri umiranju ili za sprovoda narušila su se odre ena pravila ritualnog ponašanja ili je pokojnik umro neprirodnom smr u; za e e, ro enje ili smrt doti ne osobe dogodili su se u nepogodnom trenutku; veze izme u pokojnika i živih nisu se do kraja raskinule; pokojnik je živio grješnim životom ili je kontaktirao s demonskim silama.¹⁶³

Ne treba zaboraviti ni uvenog Juru Grandu, vampira iz Kringe, najpoznatijeg po imenu i najstarijeg zabilježenog europskog vampira. Jure Grando pokopan je na krinškom mjesnom groblju. Nedugo nakon toga po eo se ukazivati svojim sumještanima i kucati na prozore njihovih ku a. Nekoliko dana nakon što bi ih posjetio, stanovnici bi umrli. To je trajalo punih šesnaest godina, a 1672. mještani su odlu ili stvar uzeti u svoje ruke. Iskopali su Grandino tijelo, proboli mu prsa i odrubili glavu.¹⁶⁴

Popularizaciji vampira u zapadnom svijetu svakako su pridonijeli roman Brama Stokera te filmovi Béle Lugosija.¹⁶⁵ U moderno doba nastalo je mnoštvo knjiga, filmova, glazbenih sastava, dobrim dijelom upitne umjetni ke vrijednosti, u ijem je središtu vampirizam. Ova neiscrpna tema zasigurno e i dalje rasplamsavati maštu tvoraca kulture suvremenog društva.

¹⁶¹ KLANICZAY 1987: 166, 177

¹⁶² Gerard van Swieten (1700.–1772.), lije niki i savjetnik carice Marije Terezije. Jedan je od najzna ajnijih lije nika 18. stolje a. U knjizi *Sur le Vampirisme de Sylésie de l'an 1755* objašnjava kako je nedostatak kisika mogao uzrokovati da se leš pokojnika ne raspadne, ve ostane konzerviran mjesecima, godinama pa i desetlje ima nakon smrti; vidi u: KLANICZAY 1987: 169.

¹⁶³ PLAS 2010: 83, usporedno Vinogradova Ljudmila N. 2000 a. *Narodnaja demonologija i mifo-ritual'naja tradicija slavljan*. Moskva: Indrik.

¹⁶⁴ <http://www.slavorum.com/forum/index.php?topic=3757.0> (06.08.2014.)

¹⁶⁵ Bram Stoker (1847.-1912.), irski književnik, najpoznatiji po svom goti kom romanu *Drakula*. Béla Lugosi (1882.-1956.), ma arski kazališni i filmski glumac, posebno se istaknuo utjelovljenjem grofa Drakule.

DANI POSVE ENI MRTVIMA

Kakve god predodžbe o onome svijetu imao, uvijek se oduvijek trudio da njegovom pokojniku ondje bude što bolje. Zato posvećuje njegov grob i donosi mu različite darove. I zajednica u kojoj živi prepoznala je tu potrebu, pa je zakonom određivala pojedine dane u godini kao dane sjećanja na mrtve, koje prate vjerski rituali kao jedan od oblika kontakta sa zagrobnim životom, odnosno komuniciranja s podzemnim svijetom.¹⁶⁶

Rimske svetkovine mrtvih

Stari narodi vjerovali su da se na određene dane otvaraju prolazi podzemlja, a duše pokojnika izlaze kako bi boravile među živima.¹⁶⁷ Prema vjerovanju Rimljana, to se događalo od 13. do 21. veljače za vrijeme svetkovine Parentalija, 9., 11. i 13. svibnja tijekom svetkovine Lemurija te 24. kolovoza, 5. listopada i 8. studenog u dane na koje je bilo otvoreno sveto žitno skladište grada Rima.

Parentalije su bile rimska državna svetkovina održavana u čast obiteljskih predaka.¹⁶⁸ Vjerovalo se da se otvara prolaz podzemnog svijeta kako bi izašle dobre duše koje treba zadovoljiti prikladnim darovima. Na veljače Ide (13. veljače) Vestalke¹⁶⁹ su započinjale ritual posvećen božici zemlje Teluri kod Tarpejine grobnice.¹⁷⁰ Pri tom su ritualu koristile mahunarku bob.¹⁷¹

Slijedi svetkovina Luperkalija (15. veljače), posvećena božanstvu plodnosti Faunu.¹⁷² Gradski svećenici okupljali su se u Luperkalu, pećini pri dnu Palatina. Krvlju tom prigodom žrtvovane koze mazali bi čelo Lupercima, mladićima sudionicima rituala i mlijekom im brisali krv s čela. Luperci su nakon toga oderali kožu sa zaklane koze i razrezali je u trake koje su kao remenje vezali oko svoga golog struka. Potom su pili i pijani trčali po

---

¹⁶⁶ ARTUKOVI 2010: 14-15

¹⁶⁷ ARTUKOVI 2010: 27

¹⁶⁸ BEARD, NORTH, PRICE I 1998: 31; CUMONT 2005: 71; Riječ Parentalije dolazi od riječi *parens*, -tis, m. i f., što znači roditelj, predak. Iz samog naziva uočava se da je svetkovina bila posvećena obiteljskim precima.

¹⁶⁹ Vestalke su šest svećenica božice ognjišta Veste. U red su ulazile u dobi od 6 do 10 godina, a službu su vršile 30 godina. Jedna od najvažnijih obveza bila im je održavanje vječne vatre na državnom ognjištu: MUSI 1942: 175.

¹⁷⁰ WARDE FOWLER 1899: 306; Tit Livije i Plutarh donose priču o Tarpeji, kćerki Spurija Tarpeja, kojemu je Romul, tijekom rata protiv Sabinjana, povjerio obranu Kapitolija. Plutarh kazuje kako je Tarpeja otvorila kapitolijska vrata Sabinjanima zbog «svega što nose na lijevoj ruci». Pritom je mislila na zlatne narukvice. Sabinjani su je, kao izdajicu, zatrpali narukvicama, ali i štitovima, koje su također nosili u lijevoj ruci, te je ona pod teretom umrla. Plutarh donosi i priču o tome da je Tarpeja bila kćer sabinškog kralja Tita Tacija, koju je Romul oteo, ali kaže da ne vjeruje u to, kao i u treću priču o Tarpejinoj navodnoj zaljubljenosti u sabinškog kralja kao razlogu izdaje. (*Plut., Rom.*, 17) Priču o Tarpejinoj izdaji zbog zlatnog nakita nalazimo i kod Tita Livija. (*Liv.*, I. 11)

¹⁷¹ MILIĆEVIĆ-BRADA 1990: 101

¹⁷² *Ov., Fast.*, II. 267-474

49. *Vukojeva ki starcevi*

gradu, udaraju i prolaznike remenjem. Ako bi udarili koju mladu ženu u prolazu, smatralo se da će ona biti blagoslovljena plodnošću i potomstvom. Luperkalije su stara svetkovina plodnosti i/ili istjerivanja zlih duhova i išćenja grada i ljudi.¹⁷³

Najvjerojatnije iz rimskih Bakanalija, Luperkalija i Saturnalija,¹⁷⁴ ali i na magijskim kultovima animizma i totemizma kojima se iskazuje poštovanje prema dušama pokojnika, vjerovanju u gojenje zlih sila, kao i protjerivanje zime, razvile su se današnje Poklade. Pokladni običaji padaju u vrijeme zimskog solsticija kad počinje rasti sunce odnosno kada se novi život na zemlji te treba osigurati plodnost u idućoj godini. Smisao je poklada oišćenje od grijeha, pobjeda nad zlim silama i prizivanje plodnosti. Pokladnici su zvonjavom i bukom tjerali zimu i zle duhove. Jedni od njih su *Vukojeva ki starcevi* iz sela Vukojevci blizu Našica. Svaki u ruci nosi čuklu, drveni štap s kuglom, kojom «tuku» ljude iz sela. Djevojke za osvetu ili one koje su ih uvrijedili mažu čuklom.

¹⁷³ Svetkovina je pred kraj Republike nakratko bila ukinuta. Na Luperkalije 44. prije Krista Luperk Marko Antonije je tijekom svečanosti Cezaru pružio krunu od zlatnog lovorova lišća. Cezar je prepustio krunu Jupiteru Kapitolijskom i tako se simbolično odrekao kraljevske titule (*Plut., Caes.*, 61). Rimljanima Marko Antonija nije ostao u najboljem sjećanju, jer su se bojali obnove kraljevstva. August je obnovio stare rimske svetkovine uključujući i Luperkalije.

¹⁷⁴ Bakanalije su u grčko-rimskoj religiji bile svetkovine boga Dioniza/Bakha. Poznate po pijanstvu i raskalašenosti sudionika, i danas su ostale sinonim za raskalašene zabave s velikim količinama alkoholnih pića. Saturnalije su rimska svetkovina posvećena Saturnu, bogu plodnosti, jedna od najomiljenijih rimskih svetkovina. Prostorije su se kitile granama zimzelenog drveta, simbola vječnoga života, a ljudi su si međusobno darivali voštane svijetle, glinene lutke, urne, nakit, kovanice, medaljone. Hodali bi ulicama odjeveni u životinjske kože, na licima nose i maske.

Dana 17. velja e slavljene su Kvirinalije posve ene bogu Kvirinu. O njima se ne zna baš mnogo. Posljednji dan Parentalija (21. velja e) nazivao se Feralije.¹⁷⁵ Bio je posve en Manima.¹⁷⁶ Smatra se da je to najstariji dan Parentalija i danas je najbolje poznat.¹⁷⁷ Tada su održavane javne ceremonije, dok se ostalih dana slavilo u privatnom aranžmanu.¹⁷⁸

Tijekom Parentalija magistrati, državni službenici, nisu smjeli nositi insignije, oznake službe koju vrše, i togu sa širokim grimiznim obrubom (*toga praetexta*).¹⁷⁹ Vjen anja se nisu održavala jer su se morali ekati iš i dani. Na te dane vrata hramova moraju biti zatvorena i bogovi moraju ostati skriveni.¹⁸⁰ Ne smiju do i u kontakt s dušama umrlih koje borave me u živima. Obitelj bi se okupila na grobu svojih pokojnika kako bi im prinijela žrtvu.¹⁸¹ To nisu bili dani straha ili loših predznaka, nego izuzetne brige za pokojne, koji, iako umrli, i dalje ostaju lanovi obitelji i zapravo su godišnja repriza ukopa pokojnika.¹⁸² Obitelj bi u procesiji dolazila na grob kako bi

---

¹⁷⁵ Prema Ovidiju ime dolazi od latinskog glagola *ferre*, što zna i nositi, jer se tada nose pokloni mrtvima. (*Ov., Fast.*, II. 569-570)

¹⁷⁶ MOMMSEN 1864: 71

¹⁷⁷ WARDE FOWLER 1899: 306

¹⁷⁸ TOYNBEE 1996: 64; WARDE FOWLER 1899: 306

¹⁷⁹ Tu su togu ina e nosili diktatori, konzuli, pretori, edili, cenzori. Smatra se da su je Rimljani preuzeli od Etruš ana.

¹⁸⁰ *Ov., Fast.*, II. 563

¹⁸¹ KYLE 1998: str. 130

¹⁸² WARDE FOWLER 1899: 307-308

provjerila je li sve u redu i donijela bi darove koji su uglavnom trebali biti maleni i jeftini, simboli ni: lonac oki en girlandama, ostaci jela, nekoliko zrna soli, kruh namo en u vinu, ljubi ice.¹⁸³ Donosila se i krv crnih životinja, s obzirom na to da su Mani bili podzemni bogovi, pa su im se kao takvima na žrtvu prinosile crne životinje. Obitelj bi okitila grob cvije em i ponovno se oprostila od pokojnika zamolvši ih za dobru sre u i neophodne stvari.¹⁸⁴

Na Feralije stara bi žena sjela u prostoriju s ognjištem u kojoj su bile samo djevojke. Izvela bi ritual u ast Tacite, Nijeme božice¹⁸⁵ ija je svrha bila ušutkati sve one koji bi rije ima mogli nauditi obitelji. Tijekom ove sve anosti, kao i drugih svetkovina povezanih s mrtvima, kao magi no sredstvo za smirivanje duhova korišten je bob. Porijeklo te mahunarke najvjerojatnije su podru ja sjeverne Afrike i jugoisto ne Azije, a do otkri a Amerike bio je jedina vrsta graha poznata u Europi. Privrženici nekih religijskih i filozofskih kultova, na primjer Orfici ili Pitagorejci, uop e ga nisu jeli.¹⁸⁶ Danas je poznato da je dio ljudi alergič an na bob. Bolest se naziva favizam, a doga a se kod osoba s nedostatkom krvnog enzima G6PD (glukoza-6-fosfat-dehidrogenaza). Simptomi tog poreme aja su žutica, anemija i krv u mokra i. I danas 10% oboljelih umre za nekoliko dana. eš e obolijevaju muškarci. Žene su otporne samo ako nisu preuzele genetsko naslije e od oba roditelja. Bolest je prili no esta na podru ju Mediterana. Još uvijek se u nekim dijelovima Italije za Dan mrtvih jedu kola i i od boba, a sli na tradicija postoji i u dijelovima Dalmacije. Bob je jako zahvalna biljka i raste zapravo svugdje. To je hrana sirotinje, kojom se prehranjivao stari svijet.¹⁸⁷ I dalje se koristio u kultu nakon što je izgubio na važnosti u svakodnevnoj prehrani, jer je religija oduvijek usko povezana s tradicijom. Dan nakon Parentalija, 22. velja e, održavala se svetkovina Karistija posve ena Konkordiji, božici sloge.¹⁸⁸ Živu i lanovi obitelji okupljali su se u nekoj vrsti svetkovine o iš enja nakon kontakta s mrtvima. Zaboravljale bi se sve sva e unutar obitelji, razmjenjivale su se samo lijepe rije i i poticali dobri odnosi, svi bi se okupili oko svetišta bogova Lara i zajedno jeli.

Tijekom svetkovine Lemurija, vjerovalo se, nespokojni duhovi Lemuri i zli duhovi Larve izlazili su iz podzemlja u svijet živih i obilazili naselja, polja i privatne ku e te su ritualno istjerivani.¹⁸⁹ To no u pono tre eg dana svetkovine, otac obitelji, koji je uz sva ostala prava i dužnosti vršio i sve eni ku, ustao bi iz kreveta i dlanom napravio znak na svome elu. Zatim bi oprao ruke u istoj vodi i bosonog krenuo kroz prostorije svoje ku e. Kud god bi prošao bacao bi crni bob, dar za zle duše. Pritom nije smio gledati oko sebe kako ih ne bi ugledao.¹⁹⁰

¹⁸³ *Ov., Fast.*, II. 537-539

¹⁸⁴ WARDE FOWLER 1899: 308

¹⁸⁵ Prema mitu, Tacita ili Dea Muta (odnosno Šutljiva ili Nijema božica) najprije je bila nimfa po imenu Lara. Jupiter je tada bio zaljubljen u nimfu Juturnu koja ga je uporno odbijala, a on ju je na sve na ine nastojao pridobiti. Odlu io se tako izjadati ostalim nimfama i zamoliti da utje u na svoju družicu. Sve su pristale na molbu oca bogova, osim Lare koja je krenula Jupiterove metode osvajanja ispri ati Juturni i, da stvar bude još gora, Junoni. Jupiter joj je zbog izdaje iš upao jezik i rekao Merкуру da je odvede daleko od pogleda u podzemni svijet. Jadnu je nimfu glasnik bogova još usput i silovao, te je ona postala majka Lara.

¹⁸⁶ Neoplatonisti ki filozof Jamblih (oko 245.-325.) donosi pri u da je dio Pitagorejaca radije pošao u smrt, nego preko polja boba u cvatu. Kada je njihov progonitelj zatražio od dvoje uhva enih da mu kažu tajnu njihove mržnje prema bobu, muškarac je radije umro, a žena koja je bila u šestom mjesecu trudno e, sama je sebi pregrizla jezik (*Jambli., Pith.*, XXXI). U staroj Gr koj bijeli je bob tijekom glasovanja ozna avao «da», a crni «ne», pa su neki autori smatrali da Pitagora nije svojim sljedbenicima dopuštao jedenje boba kako bi ih držao podalje od politike. Plinije Stariji govori kako se za bob, iako redovito korišten u prehrani ljudi i stoke, op enito smatra da otupljuje osjetila i uzrokuje nesanicu. Naga a kako ga Pitagorejci nisu jeli zbog vjerovanja da su u njemu zatvorene duše mrtvih, a upravo iz tog razloga doti na se mahunarka koristi u ritualima vršenim tijekom dana mrtvih. Zbog sli nog razloga i sve enik boga Jupitera suzdržavao se od jedenja boba. Plinije dodaje kako se u cvijetu boba mogu prona i neka zla znamenja. (*Plin., Nat.*, XVIII. 30)

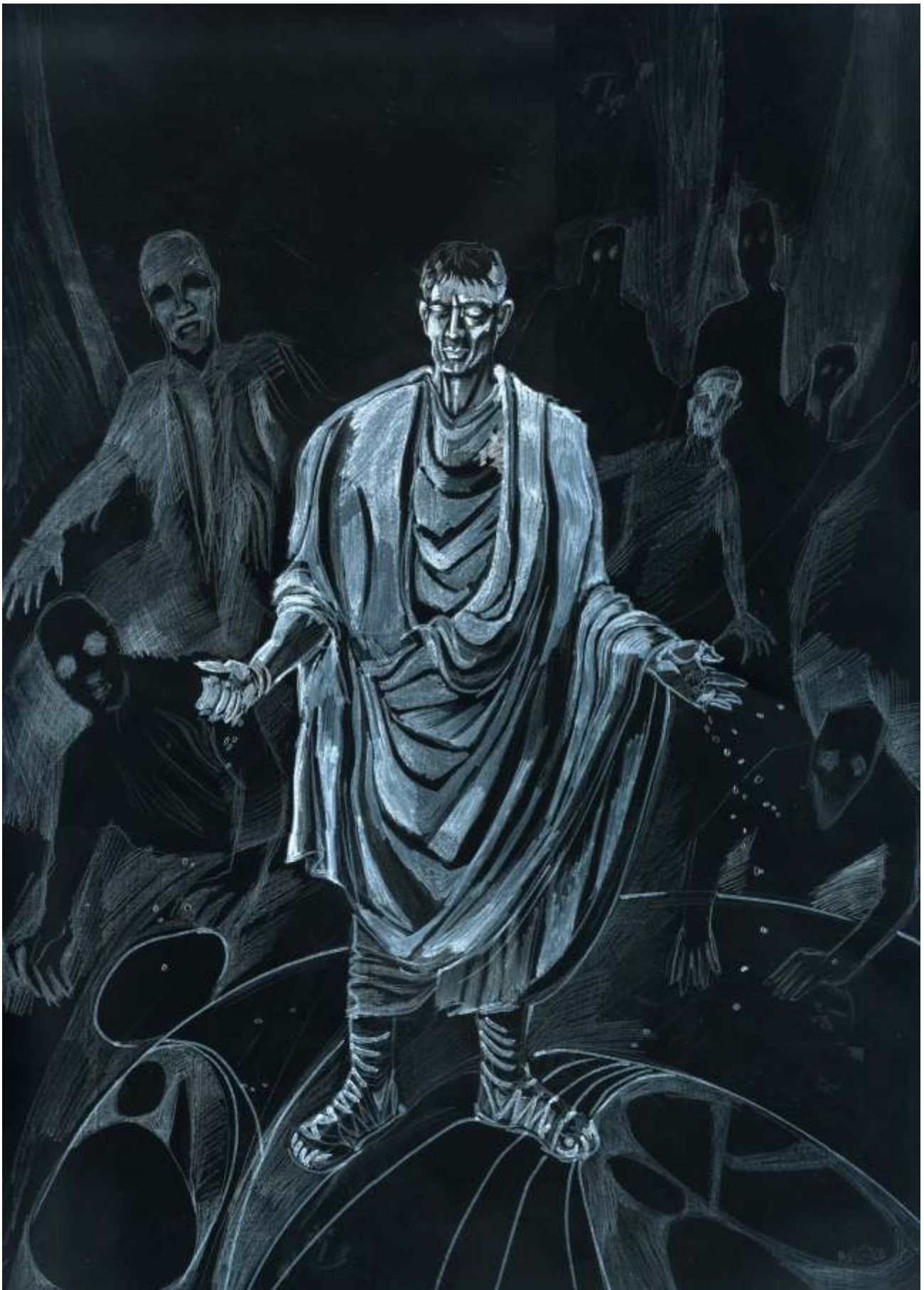
¹⁸⁷ Još je jedna rimska svetkovina uklju ivala bob u svoje rituale. To su Karnalije održavane 1. lipnja u ast božice Karne, drevne božice koja voli hranu koja je nekada prehranjivala Italiju. Ovidije piše kako je ro ena kao nimfa u Alernovu gaju blizu Tibera. Bavila se lovom i izbjegavala muškarce. U nju se zaljubio Jan i dao joj mo nad šarkama u vratima, pa je tako postala božica otvaranja i zatvaranja (*Ov., Fast.*, VI. 101-182). U njezinu ast tada se jede kaša od boba i slanina. Hram joj se nalazio na Celiju (*Macr., Sat.*, I. 12.31 i dalje).

¹⁸⁸ Naziv svetkovine (*Caristia*) dolazi od pridjeva *carus* 3, što zna i drag. To je bila svetkovina tijekom koje se okupljaju svi dragi ljudi, odnosno cijela obitelj.

¹⁸⁹ *Ov., Fast.*, V. 419-493; MOMMSEN 1864: 25; CUMONT 2005: 71-72

¹⁹⁰ Vjerojatno da se ne bi pogledom susreo s mrtvima, odnosno smr u, koja one iš uje. Primjer otklanjanja glave u blizini smrti i mrtvih susre emo u još nekim obi ajima vezanim uz smrt i umrle, na primjer u obiaju da osoba koja pali loma u na kojoj leži pokojnik, tako er mora okrenuti glavu.

Devet puta bi ponovio magi ne rije i: «Ovo bacam, ovim iskupljujem sebe i svoje.» Vjerovalo se da duhovi hodaju za njim i kupe bob. Na taj ih je na in nahranio i smirio kako bi ih mogao otjerati. Nakon što je obišao cijelu ku u, ponovno je oprao ruke, o istivši se tako od kontakta s podzemnim svijetom. Zatim je udarao u bron ane posude i još jednom zatražio od duhova da napuste njegovu ku u.¹⁹¹ Tek je tada smio pogledati oko sebe, jer se smatralo da su nakon pravilno izvršenog rituala duhovi otišli.¹⁹²

Svetkovina Lemurije je vrlo stara. Prema jednom tuma enju datira od Romulovog doba, a ime proizlazi iz imena Romulova brata Rema.¹⁹³ Takvu etimologiju znanstvenici uglavnom odbacuju. inisi se da su Lemurije starije od lijepih i dostojanstvenih Parentalija, a karakter im je prili no groteskan. Kad su nastale, život u Rimu bio je puno nemirniji i nesigurniji.¹⁹⁴ Bile su u potpunosti privatnog karaktera, odnosno država nije organizirala nikakve javne obrede.¹⁹⁵ Svi su hramovi bili zatvoreni, vjen anja se nisu održavala,¹⁹⁶ i op enito, sve što god bi se zapo elo, bilo bi osu eno na propast. Zbog Lemurija itav se svibanj smatrao nesretnim mjesecom, a takvo mišljenje zadržano je do duboko u srednji vijek. Godine 609. ili 610. papa Bonifacije IV. posvetio je rimski hram Panteon Blaženoj Djevici Mariji i svim mu enicima upravo na tre i dan Lemurija. Od tada je taj dan svetkovan kao dan Svih svetih. itav mjesec svibanj i danas je posve en Mariji. U 8. stolje u papa Grgur III. premjestio je blagdan Svih svetih na 1. studenoga, kako bi se podudarao s keltskom svetkovinom Samhain.¹⁹⁷

Prolaz izme u svijeta živih i mrtvih ili, bolje re eno, osam njih,¹⁹⁸ otvarali bi se, prema rimskom vjerovanju i 24. kolovoza, 5. listopada te 8. studenog, kada bi se, zbog poljoprivrednih poslova koji su se u to vrijeme odvijali, otvarala podzemna žitna skladišta grada Rima.¹⁹⁹ Skladište kao prolaz izme u svijeta živih i mrtvih može biti

¹⁹¹ TOYNBEE 1996.: 64

¹⁹² ARTUKOVI 2010: 28

¹⁹³ *Ov., Fast.*, V. 451-482: Remov duh je, prema Ovidiju, posjetio svog poo ima Faustula i pomajku Aku Larenciju i zamolio ih da od Romula zatraže da jedan dan posveti uspomeni na njega. Romul je ostvario bratovu želju i nazvao dan Remurije.

¹⁹⁴ WARDE FOWLER 1899: 107

¹⁹⁵ Za razliku od Parentalija, koje su u jednom svome dijelu, Feralijama, državne, usp. WARDE FOWLER 1899., 106

¹⁹⁶ TOYNBEE 1996: 64

¹⁹⁷ http://www.brainyhistory.com/events/609/may_13_609_30431.html, http://en.wikipedia.org/wiki/All_Saints (24. 1. 2010., 2. 2. 2010., 5. 2. 2010.). Samhain je bila svetkovina koja se slavila krajem listopada i početkom studenog u Galiji i Britaniji. To je bio kraj žetvene sezone, kraj ljeta i početak zime, ujedno i svetkovina mrtvih. Slavlje je trajalo po nekoliko dana. Danas ostatke Samhaina pronalazimo u Halloweenu (naš prijevod: No vještica), koji se slavi u zapadnim zemljama.

¹⁹⁸ WISSOWA 1902: 187-189, 258: 1. žrtvenik na Palatinu posve en Prozerpini i njezinom suprugu Ocu Ditu (*Dis pater*); 2. *Tarentum*, žrtvenik na Marsovom polju posve en Hadu i Perzefoni, ija su latinizirana imena *Dis pater* i *Proserpina*. Bio je otvaran svakih sto godina, kada bi se slavile tarentske igre ovim božanstvima u ast. Na tom se mjestu i prije njegova posve enja ovim božanstvima vjerojatno odvijao kult u ast podzemnih božanstava (MILI EVI -BRADA 1990: 96); 3. Luperkal, pe ina na jugozapadnim obroncima Palatina, ispred koje se nalazila sveta smokva (*figus ruminalis*). Tu je vu ica pronašla Romula i Rema. 4. Larencijin grob, odnosno žrtvenik, u Velabrumu. (*Velabrum* je dolina koja povezuje *Forum Romanum* i *Forum boarium*, te Kapitolij sa zapadnim obroncima Palatina.). Ne zna se je li rije o Romulovoj i Removoj pomajci Aki Larenciji ili o podzemnoj božici Larenti, koja je drugi lik, zapravo nali je Telure, božice zemlje te uva usjeve i mrtvace (MILI EVI -BRADA 1990: 105). Svetkovina posve ena njoj zvala se Larentalije, održavala se 23. prosinca, a Varon napominje da se tada prinostila žrtva mrtvima (*Varro., L.L., VI. 23-24*). Što joj se to no prinostilo za žrtvu, nije poznato; 5. Tarpejin grob na Kapitoliju; 6. Navodni Romulov grob koji je pokrivaio *Lapis niger* (Crni kamen), podnožje od pravokutnih crnih mramornih plo a na kojem su, prema nekim izvorima, stajale statue dva lava (*Leksikon* 1997: 567). Ispod njega prona eno je nekoliko spomenika: temelji oltara ili edikule, baza koni nog stupa, kameni natpis pisan bustofedonom, smatran jednim od najstarijih zasad poznatih latinskih natpisa. Slova su prili no sli na gr kom alfabetu.; 7. *Lacus Curtius* na Forumu – malo jezero uz iji se postanak vežu dvije legende. Prvu donose Varon i Livije, a govori o tome kako se nasred Foruma odjedanput otvorila provalija i nijedan pokušaj zatrpavanja nije uspio. Rimljani su upitali proror iste što im je initi, a odgovor je bio da u provaliju bace ono što je gradu najvrjednije. Mladi plemi Marko Kurcije je pravilno protuma io te rije i. Gradu je najdragocjenija mladost. S konjem i pod punom ratnom opremom survao se u provaliju. Podzemni su bogovi bili namireni, provalije je nestalo, a na njenom je mjestu ostalo samo jezero (*Varro., L.L., V. 148; Liv., VII, 6*). Drugu pri u donosi Plutarh. U vrijeme rimsko-sabinskog rata, neki je Sabinjanin Kurcije zapeo u mo vari i ostao bez konja. Jezero je potom nazvano prema njemu (*Plut., Rom., 18*); 8. žrtvenik drevnog boga podzemlja i silosa Konsa ispod sjeverozapadnog dijela Velikog cirka (*Circus Maximus*).

¹⁹⁹ U Rimu su postojala dva kamena nazvana *lapis manalis*. Jedan je zatvarao mund, a drugi se uvao u Marsovu hramu blizu *Porta Capena* i njime se prizivala kiša. Ime drugog kamena dolazi od glagola *manare*, što zna i «te i».

etruš anskog, odnosno mediteranskog podrijetla,²⁰⁰ no i Indoeuropljani su poznavali pojam podzemnog svijeta i vjerovali u mjesta koja povezuju žive s umrlima. Grci su smatrali da se vrata podzemlja nalaze kod Hadova hrama u Elidi u koji je ulaz bio dopušten jedino njegovu svećeniku. Vrata tog hrama otvarana su jednom u godini jer ljudi u Had silaze samo jednom.²⁰¹ Postoje neke sličnosti između dana otvaranja jame i grčke svetkovine Antesterije.²⁰² Bila je posvećena Dionizu, bogu vina i vegetacije, trajala je tri dana s time da je zadnji posvećen i bogu Hermu, glasniku bogova, posredniku između bogova i ljudi. Hermo je psihopomp (vodi duša). Dioniz je napuštao podzemni svijet pred kraj zime donoseći i proljeće i obnavljajući ciklus vegetacije i života. Tom su se prilikom otvarala vrata podzemlja, što su iskoristavale duše mrtvih, koje su bježale u svijet živih. Hermov je zadatak bio zadnjeg dana svetkovine te duše odvesti natrag. Kuhalo se jelo od svih vrsta sjemenja koje se nije konzumiralo nego je predstavljalo hranu za mrtve.²⁰³ Postojao je i običaj posipanja žrtvene životinje ječmom netom prije klanja.²⁰⁴

51. Prikaz mjeseca veljače na temelju Filokalovog kalendara

²⁰⁰ WARDE FOWLER 1912: 29

²⁰¹ Paus., VI. 25, 2

²⁰² Antesterije su se održavale u grčkom mjesecu antesteriju (veljača).

²⁰³ HILLER VON GAERTRINGEN 1894: 2371-2375

²⁰⁴ Hom., Od., III. 447-450

52. Groblje na blagdan Svih svetih

Svi sveti / Dušni dan

Blagdan Svih svetih (1. studenoga) obilježava se kao spomen na sve poznate i nepoznate kršćanske svece i svetice, a po eo se slaviti kada je papa Bonifacije IV. (608.-615.) rimski Panteon posvetio Bogorodici i mučenicima. Blagdan se najprije svetkovao 13. svibnja, da bi Papa Grgur III. (731.-741.) uveo svetkovanje 1. studenoga (nepoznate godine), kada je kapelu u rimskoj bazilici posvetio Svim svetima.

Na blagdan Svih svetih palile su se vatre (pred kućama ili jedna zajednička velika vatra) kao uspomena na mrtve koji su dolazili i grijali se na plamenu. Običaj, nekoć raširen kod svih Slavena, danas je rijedak. U brodskom Posavlju zadržao se, primjerice, u Brodskim Zdencima. Udaranjem u vatru stvarale su se iskre za koje se govorilo kako su to duše koje odlaze u raj. *Koliko iskri toliko i duša u i u raj.* Crkve su na taj dan bile otvorene cijelu noć kako bi mještani mogli doći i pozvoniti za svoje pokojne. U keltskom kalendaru Samhain je bio najveći praznik. Vjerovalo se kako na taj dan duše šeću svijetom živih dok putuju na drugi svijet. Ljudi su se okupljali i prinosili žrtve u obliku volova ili životinja, palili velike vatre kako bi tim putujućim dušama pomogli u prijelazu na drugi svijet. Upravo je ta svetkovina zamijenjena blagdanom Svih svetih.²⁰⁵

Dušni dan, u Hrvatskoj se naziva i Mrtvi dan ili Dan mrtvih. Iako se u Hrvatskoj štuje još od 1311., u literaturi koja se odnosi na područje brodskog Posavlja gotovo se uopće ne spominje. Primjerice, Ili Oriovčanin u djelu *Narodni slavonski običaji*, Stojanović u svojoj knjizi *Slike života slavonskog naroda iz prirode s dodatkom slavonske pučke igre* ili Markovac u knjizi *Selo i seljaci* ne spominju blagdane Svih svetih i Dušni dan. U rukopisima koji se čuvaju u Muzeju Brodskog Posavlja, Dušni dan spominje Lukić:

«Kod nas je u Slavoniji svetac Mrtvi dan t. j. ne radi se, već se ide na groblje, moli se Bogu i opjevaju se grobovi.»²⁰⁶

Dušni dan karakteriziraju molitve, plaćanje misa za pokojnike, obred oprosta, obilazak groblja, cvijeće, svijetle, pomaganje sirotinji i zvonjava crkvenih zvona. Svijetle su redovito bile od pelinjeg voska, a cvijeće iz vlastitog vrta kao što su jesenske ruže.²⁰⁷ Na blagdan Svih svetih spremala se bogatija večera – perad, sarma, pite. Navečer se odlazilo u crkvu zvoniti za svoje mrtve. Sljedećeg dana išlo se na groblje. Na taj se dan nije smjela dirati zemlja i nisu se radili veći poslovi. Žene u selima oko Slavenskog Broda tog su dana ubadale u zemlju raznobojno cvijeće i motive rombova kako bi grob nalikovao tkanom ćilimu. U novije vrijeme, običaji obilaska grobova pomaknuli su se s Dušnog dana na blagdan Svih Svetih.²⁰⁸

²⁰⁵ LUKA, ARTUKOVIĆ 2012: 15

²⁰⁶ LUKIĆ 3

²⁰⁷ Jesenska ruža lokalni je naziv za krizantemu. Potječe iz Kine, gdje je bio poznat još prije Krista. U Europu je stigla iz Japana u 17. stoljeću. U Hrvatskoj se koristi kao cvijet za mrtve i simbol je blagdana Svih svetih. Dijelom je to zbog toga što je krizantema rijetko cvijeće koje cvjeta na pragu zime pa joj je vjerojatno i dodijeljena simbolika prolaznosti.

²⁰⁸ LUKIĆ 1995: 49; BABOSELAC 2004: 205-208

KULT PREDAKA I KULT PLODNOSTI

ovjek smrtu ne prestaje biti član svoje obitelji, već u njoj ostaje nazočan u obliku neke vrste duha zaštitnika. Ljudi europskog neolitika svoje su mrtve pokapali u obiteljskim kućama. Zsigurno je postojalo uvjerenje da na taj način pokojnici ostaju prisutni u životu obitelji i da je štite u zamjenu za darove koji su se sastojali od hrane, pića i cvijeća. Iz vjerovanja u zaštitni kućni predaka na rimskom području razvio se kult Lare. Istaknutu ulogu u kultu predaka imao je poglavar familije kao njezin vrhovni svećenik. Briga o darivanju pokojnika ranih bliskoistoni i europskih civilizacija (Mezopotamija, Egipat, Grčka, Rim) bila je zadaća najstarijeg sina.²⁰⁹ U rimskom društvu izuzetno je bilo važno imati sina nasljednika, koji će preuzeti očevo mjesto nakon njegove smrti. Onaj tko nije imao sina, mogao ga je adoptirati, kao Gaj Julije Cezar u slučaju Oktavijana. Sinu je zadaća bila, između ostaloga, valjano pokopati oca, održavati uspomenu na njega, odnosno nastaviti kult predaka.²¹⁰

Kult predaka usko je vezan uz plodnost, jer sve u prirodi ima svoj ciklički tijek, pa tako i ljudski život. Povratkom u okrilje Majke Zemlje uvijek, kao i druga bita, omogućuje ponovni početak novoga ciklusa. Kult predaka traje tisućlje i zadržan je do današnjih dana. Najviše se očituje u godišnjim običajima odnosno Božiću što povezujemo s vjerovanjem indoeuropskih naroda da su duše predaka u pokretu u zimsko vrijeme.²¹¹ Tragove štovanja pokojnika, odnosno predaka pronalazimo u cijelome predbožićnom (mističnim dvanaest dana od sv. Lucije do Božića) i božićnome razdoblju. Jedan od oblika je i okupljanje obitelji na zajedničkoj večeri (jela koja se spremaju i stavljaju na stol smatraju se pokojničkim jelima) ili posipanje žitom, što je simbolično-magijski čin koji treba potaknuti plodnost i obilje. Štovanje pokojnika vidljivo je kroz konzumaciju pokojničkih jela: oraha, lješnjaka, jabuka, badema, smokava, rogača i drugoga svježeg i suhogavoa, bijelog luka, graha, ribe, kupusa, sira.²¹² Divinacijska praksa je također bila uobičajena. Izvalile su se slamke, pa ija je duža, duže će živjeti.

²⁰⁹ <https://files.nyu.edu/og1/public/MAP/MAP23.htm> (09.07.2014.)

²¹⁰ ARTUKOVI 2010: 38

²¹¹ Spomenuto je rimsko vjerovanje da u veljači, tijekom Parentalija, izlaze duše pokojnika zato što su gladne i potrebna im je pažnja. Zima je teško razdoblje za rane ljudske zajednice koje ovise o plodnosti zemlje i stoke, a veljača je gotovo njezin kraj. Rimski pokojnici već su jako nestrpljivi i probijaju se iz svojih podzemnih domova kako bi posjetili živu i članove svoje obitelji i podsjetili ih na sebe.

²¹² Ta jela simboliziraju bilje i plodnost, a bijeli luk je i apotropej koji otklanja zle duhove. Gotovo okrugli oblik većine tih plodova simbolizira beskonačnost, sve. Orašasti plodovi simboliziraju tajnu koja se nalazi ispod tvrde ljudske. Jabuka, osim što je simboličnog okruglog oblika, označava i zemaljske želje i iskušenja. Riba simbolizira vječni život, duhovni svijet koji se nalazi iza ovoga.

53. Kerami ka svjetiljka

SVJETLO ZA POKOJNE

Simbolika svjetla tradicionalno se veže uz duh. Svjetlo je smatrano manifestacijom morala, intelekta i vrlina, kreativnom silom, kozmičkom energijom. Simboli koji dolazi s istoka, zato što sunce ondje izlazi. Postati prosvjetljen znači i postati svjestan izvora svjetlosti, iz čega slijedi i postati svjestan duhovne snage.²¹³ Svjetlo osvjetljuje prostorije, otklanja tamu i zahvaljujući njemu uvijek vidi put. Osvjetljava put i pokojniku u drugi svijet i služi kao provodni element, psihopomp.²¹⁴ Rasvjetna tijela čest su prilog grobova iz različitih razdoblja. Velik broj keramičkih svjetiljki pronađen je i oko rimskih paljevinskih grobova s Trga Ivane Brlić-Mažuranić u Slavanskom Brodu. I danas pokojnicima na grob donosimo svjetlo u obliku različitih lampiona, a tijekom molitve za vjerne mrtve, između ostalog, izgovaramo: «i svjetlost vjenčala svijetlila mu», što svjedoči da ovo vjerovanje nije zaboravljeno.

Božićna svijeća zauzima posebno mjesto u tradicijskoj baštini. U brodskom Posavlju u prvoj polovici 19. st. palila se jedna debela svijeća, zamotana u krpu - jedinstvo ili tri tanke voštane svijeće - trojstvo. Jedna se svijeća uvijek palila za pokojnike. Na Mladi Božić ili Novo ljeto domačin je palio tri u voštanu svijeću. Po narodnom vjerovanju božićnoj večeri i paljenju svijeća prisustvuju i pokojnici iz obitelji. Zato je stol morao biti raskošno postavljen, kako bi pored živih bili zadovoljni i mrtvi.

Večera je završavala gašenjem svijeća. Domačin je uzimao koru kruha natopljenu u crno vino i, praveći znak križa, gasio svijeće. Smatralo se da svaka ugašena svijeća predstavlja jednog ukućanina te da se iz njih može iščitati sudbina. Ako je svijeća brže izgorjela i bila okrenuta prema nekom od prisutnih, to je značilo da će ta osoba uskoro umrijeti.

Katolička je tradicija da se umirućima dovodi svećenik kako bi ih ispovjedio i pružio posljednju pomast. U posljednjim trenucima života umirućem bi se u ruke stavila upaljena svijeća (*Marinska svijeća*),²¹⁵ da mu duši osvjetli put na drugi svijet uz molitvu *Jedinstvo*:

---

²¹³ CIRLOT 2005: 187-188

²¹⁴ Psihopomp je bičeve koje dušu preminulog vodi u zagrobni život.

²¹⁵ Svijeće blagoslovljene na Svijećnicu, 2. veljače.

*U ime Oca i Sina i Duha svetoga Amen.
Jedinstvo je sam jedini Bog
I onaj sveti slavni križ
Koji nas čuva i brani
Dvi su tabulice Božje
Od Boga su slavljene
Tri su patrijara Abram, Izak i sv. Jakob
četiri su evanđelista Ivan, Luka, Marko i Matija
Pet je rana na Isusu
Šest kameni vodu nose
Sedam žalosti radosti
Preblazene djevice Marije
Osmora su nebesa
Devet kori andjeoski
Deset Božji zapovjedi
Jedanaest diva umoljeni
Dvanaest Božji apostola
Trinaesti je sam gospodin Bog i nebeski dvor
Koji na visoko sjede i nisko vide
Pomogao nas sam gospodin Bog i nebeski dvor
I ovo sveto slavno jedinstvo
Neka nam bude uslišeno uzvišeno
Za sreću za zdravlje i za spasenje
Duše naše Amen²¹⁶*

---

²¹⁶ Molitvu je zapisao Zvonimir Toldi 24.12.1976. u Gundincima.

SAŽETAK

Tematika smrti i ljudskog odnosa prema njoj u suvremenom je društvu tabu tema, iako su od pradavnih vremena ljudi bili svjesni neizbježnosti smrti te su je prihvatili kao normalan životni proces. Na prvi pogled čini se kako je vjerovanje u neki oblik zagrobnog života jedino ono što povezuje ljudske zajednice koje su u prošlosti obitavale na području brodskog Posavlja. Međutim, stvari su daleko kompleksnije. Tijekom prošlosti mijenjali su se različiti sustavi vjerovanja, no ljudska potreba da se dostojno pobrine za svoje pretke iz ljubavi, ali i straha da se ne bi vratili i kaznili žive, ostala je ista. Sukladno tome od pamtivijeka su zadržani neki običaji vezani uz pogrebni ritual. Tisućama godina ne postoji ništa novo uz kosturni i paljevinski način ukopa. Smrt se i dalje često percipira kao putovanje, prijelaz u drugi svijet za koji se valja pripremiti te se čuva odjeća i ostala potrebna oprema. Briga oko umiranja, razni postupci za ozdravljenje ili olakšavanje agonije, zatvaranje oči, otvaranje prozora, zaustavljanje sata pa i briga oko živućih kako smrt ne bi prešla i na njih, postupci iskazivanja poštovanja svojstveni su svim kulturama i vremenima. Pokop umrloga još se uvijek smatra njegovim posljednjim ispraćajem. Na grobu mu se ostavljaju darovi (danas u obliku cvijeća i svjetla – lampiona, a nekoć još i hrana i piće) iste simbolike kao i prije dvije tisućegodine. Grobovi pokojnika redovito se obilaze najmanje jednom godišnje, što ih čini i dalje nezaboravljenim pripadnicima obitelji. Sve to govori u prilog činjenici da je u nama akumulirano tisućljetno, bogato iskustvo *Naših starih* koje se do današnjih dana ponavlja te prilagođava prostoru i vremenu.

SUMMARY

The subject of death and the ways people treat it in the contemporary society is a taboo subject although since ancient times people have been aware of the inevitability of death and accepted it as a normal process in life. It seems at first that the belief in a form of after-life is the only link that connects the communities of people who have inhabited the Brod Posavlje territory. However, things are much more complex. Throughout history various belief systems have existed but the human need to dispose of the remains of their loved ones in a dignified manner that shows both love and fear that they would return and punish the living, has remained the same. Accordingly, there have always been customs connected with the ritual of burial. For thousands of years nothing new has been devised in the ritual of burial either of bones or ashes. Death is often perceived as a journey, a transition to another world one should prepare oneself for and consequently keep the clothes and other necessary equipment. The care for the dying person, the various procedures of healing or reducing the agony, the closing of the eyes, the opening of the windows, the stopping of the clocks, even the care for the living in order for death not to possess them and all the procedures of paying respects have been characteristic of all times and all cultures. A funeral ceremony is still seen as an opportunity to say the last goodbye to the deceased person. Gifts are left on the grave (nowadays in the form of flowers and lights – grave lanterns, in the past food and drink were also added) having the same symbolism that they had two thousand years ago. The graves of the loved ones are regularly visited at least once a year, thus making them the never-forgotten members of the family. All this adds to the fact that we have carried in ourselves an accumulated and rich, a thousand-year old experience of *Our Ancestors* which has to this day been repeated and modified in accordance with space and time.

LITERATURA I IZVORI

- Apulej 1997 *Apulej Lucije Saturnin, Zlatni magarac*, Zagreb 1997.
- Aristotel 1996 *Aristotel, O duši, nagovor na filozofiju*, Zagreb 1996.
- ARTUKOVI 2010 Ivana Artukovi , *Kontakti s podzemnim svijetom: rimski pogled*, diplomski rad, Zagreb 2010.
- BABOSELAC 2004 Mata Baboselac, *Mastibrk, kolombrk!*, Donja Bebrina 2004.
- BA I 1958 Boris Ba i , Starohrvatsko groblje u Žminju u Istri, *Starohrvatska prosvjeta* III/6, Split 1958., str. 77-91
- BANDI 1980 Dušan Bandi , *Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba*, Beograd 1980.
- BEARD, NORTH, PRICE I 1998 Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome*, Vol. 1, A History, Cambridge 1998.
- BEARD, NORTH, PRICE II 1998 Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome*, Vol. 2, A Sourcebook, Cambridge 1998.
- BELAJ 2007 Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb 2007.
- BOŽANI , GALI 2007 Joško Božani i Gordana Gali , Motiv istilišta u facendi Duše blaga, *Narodna umjetnost* 44/2, Zagreb 2007., str. 83-99.
- BRENCZ 1975 Andrzej Brencz, Zajednički i osobeni elementi u pogrebnim običajima zapadnih i južnih Slavena, *Glasnik ELSANUXXIV*, Beograd 1975.
- BULAT 1933 Petar Bulat, Kukavica, *Etnološka biblioteka* 19., Zagreb 1933.
- BUNSON 1993 Matthew Bunson, *The Vampire Encyclopedia*, New York 1993.
- BURI 2007 Ton i Buri , Starohrvatsko groblje na položaju Sve urje u Kaštel Starom, *Starohrvatska prosvjeta* III/34, Split 2007.
- CAMBI 2002 Nenad Cambi, *Antika*, Zagreb 2002.
- Ciceron 1996 *Marko Tulije Ciceron, Zakoni, u Libri politici*, svezak drugi, Zagreb 1996.
- CIRLOT 2005 J. E. Cirlot, *Dictionary of Symbols*. London 2005.
- CUMONT 2005 Franz Cumont, *After Life in Roman Paganism*. New York 2005.
- ERNELI , RUBI 2009 Milana erneli i Tihana Rubi , Običaji životnoga ciklusa, *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, Zagreb 2009., str. 149–158
- ULINOVI -KONSTANTINOVI 1989 Vesna ulinovi -Konstantinovi , *Aždajkinja iz Manite Drage. Običaji, vjerovanja, magija lje enja*, Split 1989.
- DIETRICH 1997 B. C. Dietrich, Death and Afterlife in Minoan Religion, *Kernos* 10, Liege 1997. <http://kernos.revues.org/637> (25.07.2014.)
- DIMITRIJEVI ET AL. 1998 Stojan Dimitrijevi , Tihomila Težak-Gregl, Nives Majnari -Pandži , *Prapovijest*, Zagreb 1998.
- DIZDAR 2013 Marko Dizdar, *Zvonimirovo-Veliko polje*, Zagreb 2013.
- AKOVI 1987 Branko akovi , Popudbina u posmrtnom ritualu, *Etnološka tribina* 10, Zagreb 1987., str. 51–59
- FRAZER 2002 James George Frazer, *Zlatna grana*, Zagreb 2002.

- Gilgameš 1979. *Gilgameš, sumersko-babilonski ep*, Sarajevo 1979.
- GÖRICKE-LUKI 2000 Hermine Göricke-Luki , *Sjeveroisto na nekropola rimske Murse*, Zagreb-Osijek 2000.
- GÖRICKE-LUKI 2011 Hermine Göricke-Luki , *Nekropole rimskodobne Murse*, Osijek 2011.
- GRBI 2007 Jadranka Grbi , *Dekodiranje ovozemaljskih ina, vjerovanja o životinjama u hrvatskoj etnografskoj grafi*, Kulturni bestijarij, Zagreb 2007., str. 217–237
- GREGI 1997 Zoran Gregl, *Rimske nekropole sjeverne Hrvatske*, Zagreb 1997.
- GRIMAL 1968 Pierre Grimal, *Rimska civilizacija*, Beograd 1968.
- HILLER 1986 Helmut Hiller, *Sve o praznovjerju*, München 1986.
- HILLER VON GAERTRINGEN 1894 Friedrich Hiller von Gaertringen: *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I Band, Stuttgart 1894., str. 2371-2375, s.v. Anthesteria
- Homer 1987 *Homer, Odiseja*, Zagreb 1987.
- ILI ORIOV ANIN 1997 Luka Ili Oriov anin, *Narodni slavonski obiaji*, Zagreb 1997.
- Jamblich 1987 *Iamblichus, The Life of Pythagoras*, Michigan 1987., <http://www.completepythagoras.net/mainframeset.html> (02.02.2010.)
- JOVANOVI 1984 Aleksandar Jovanovi , *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije*, Beograd 1984.
- KATI I 2005 Radoslav Kati i , *Udesno drvo*, *Filologija* 45, Zagreb 2005., str. 47–86
- KATI I 2010 Radoslav Kati i , *Zeleni lug – tragovima svetih pjesama naše pretkršanske starine*, Zagreb 2010.
- KATI 2010 Mario Kati ., Mirila: porijeklo i značenje, *Studia Mythologica Slavica – Supplementa* 3, Ljubljana 2010., str. 15–35
- KLANICZAY 1987 Gábor Klaniczay, Decline of Witches and Rise of Vampire sin 18th Century Habsburg Monarchy, *Ethnologia Europaea* XVII/2, Kopenhagen 1987., str. 165 - 180
- KNIEWALD 1937 Dragutin Kniewald, *Liturgika*, Zagreb 1937
- Konstitucija *Konstitucija o svetoj liturgiji Sacrosanctum concilium*, III/81., <http://zrno.files.wordpress.com/2010/05/sacrosanctum-concilium.pdf> (15.07.2014.)
- KRPAN 1990 Stjepan Krpan, *Narodna starina Gornjih Andrijevacu*, Slavonski Brod 1990.
- KULIŠI 1979 Špiro Kuliši , *Stara slovenska religija u svjetlu novih istraživanja posebno balkanoloških*, *Djela* LVI, knjiga 3., Sarajevo 1979.
- KYLE 1998 Donald G. Kyle, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, Abingdon 1998.
- LALOUX 1981 Joseph Laloux, *Uvod u sociologiju religije*, Zagreb 1981.
- Leksikon 1997 *Arheološki leksikon*, Beograd 1997.
- Livije 1914 *Titus Livius, Ab urbe condita libri*, Latin Library, <http://www.thelatinlibrary.com/index.html> (02.02.2010.)
- LOVRETI 1990 Josip Lovreti , *Otok*, Vinkovci 1990.
- LOZUK 1994 Josip Lozuk, Arheološko istraživanje u crkvi Sv. Petra u Zdencima, *Vijesti Muzeja Brodskog Posavlja* 8, Slavonski Brod 1994., str. 96–99
- LOZUK 2010 Josip Lozuk, Rezultati arheološkog istraživanja u crkvi Sv. Martina u Lovišu, *Vijesti Muzeja Brodskog Posavlja* 10, Slavonski Brod 2010., str. 37–45
- LUKA 2012 Karolina Luka , *Bijelo i zeleno, magijski elementi obiaja, vjerovanja i narodne medicine*, Slavonski Brod 2012.
- LUKA , ARTUKOVI 2012 Karolina Luka i Ivana Artukovi , *Posmrtni obiaji i obredi*, *Posavska Hrvatska* 44 (1049), Slavonski Brod 2012.
- LUKI 1995 Luka Luki , *Varoš. Narodni život i obiaji*. Drugi dio, Slavonski Brod 1995.
- LUKI 1 Luka Luki , *Pripovjesti*, rukopisna građa, Muzej Brodskog Posavlja
- LUKI 2 Luka Luki , *Pozor! Svega po malo*, rukopisna građa, Muzej Brodskog Posavlja

- LUKI 3 Luka Luki , Lip obi aj na Mrtvi dan, *Što sam doživio u svom životu od g. 1890.-1940.* rukopis
- LUKI 4 Luka Luki , Klakarje; *Smrt*, u Zabave i obi aji 1911.-1912., SZ 128D odsjeka za etnologiju HAZU rukopis
- Makrobije 1556 *Macrobii Ambrosii Aurelii Theodosii Saturnaliorum libri VII*, Lugduni 1556.
- MARKOVI 1986 Josip Markovi , *Obi ajnik župe Sikirevci*, Sikirevci 1986.
- MAROŠEVI 2005 Grozdana Maroševi , Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu, *Narodna umjetnost* 42/2, Zagreb 2005., str. 39–48
- MATULI 2002 Ton i Matuli , Rasprava o ljudskoj smrti I. dio. Od smrti kao nepoznanice do smrti kao totalne smrti mozga, *Obnovljeni život* 55/2, Zagreb 2002., str. 169–188
- MILI EVI -BRADA 1990 Marina Mili evi -Brada , *Rimski kalendar*, Zagreb 1990.
- MILOŠEVI ,
CERMANOVI 1954 A. Miloševi , A. Cermanovi , Petao u htoni kom kultu kod anti kih Grka i u srpskom narodu, *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu*, Beograd 1954., str. 106-113
- MIŠKIV 2009 Jesenka Miškiv, Rimske kerami ke svjetiljke s Trga Ivane Brli -Mažurani , *Posavska Hrvatska* 44(893), Slavonski Brod 2009., str. 15
- MOMMSEN 1864 Theodor Mommsen, *History of Rome*, London 1864.
<http://ancienthistory.about.com/od/romehistorians/a/mommsencontents.htm> (02.02.2010.)
- MUSI 1942 August Musi , *Nacrtr gr kih i rimskih starina*, Zagreb 1942.
- NIEDERLE 1954 Lubor Niederle, *Slovenske starine*, Novi Sad 1954.
- NIEDERLE 1916 Lubor Niederle, *Život staryh Slovanu* II./2, Prag 1916.
- Otkrivenje Biblija, Krš anska sadašnjost, Zagreb 2002.
- Ovidije 1828 *P. Ovidii Nasonis Fastorum libri sex*, Lipsiae 1828.
- PALLOTTINO 2008 Massimo Pallottino, *Etruš ani: etruskologija*, Zagreb 2008.
- PASARI 2010 Maja Pasari , Uloga životinja u predodžbama o smrti i zagrobnom životu u hrvatskoj etnografskoj gra i, *Kroatologija* 1, Zagreb 2010., str. 213–227
- Pauzanija 2008 *Pauzanija, Vodi po Heladi*, Split 2008.
- PETRINEC 2000 Maja Petrinec, Groblje na Gornjem vrtlu u Tugarima, *Starohrvatska prosvjeta* III/27, Split 2000., str. 233–242
- Petronije 1986 *Gaj Petronije Arbiter, Satirikon*, Zagreb 1986.
- PLAS 2010 Pieter Plas, Vukovi i smrt, Tanataloško zna enje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskog podru ja, *Narodna umjetnost* 47/2, Zagreb 2010., str. 77–95
- Plinije Stariji 1855 *Pliny the Elder, The Natural History*, London 1855.
<http://old.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Plin.+Nat.+toc> (02.02.2010.)
- Plutarh 2009 *Plutarh, Usporedni životopisi* I i II, Zagreb 2009.
- PJZ III 1979 *Praistorija jugoslavenskih zemalja III. Eneolitsko doba*, Sarajevo 1979.
- Re nik* 1992 *Re nik gr ke i rimske mitologije*, ur. Dragoslav Srejovi i Aleksandrina Cermanovi - Kuzmanovi , Beograd 1992.
- SEKELJ-IVAN AN 2000 Tajana Sekelj-Ivan an, Kasnoanti ko groblje Orešac-Luka II, *Opuscula archaeologica* 23-24, Zagreb 2000., str. 203–215
- Seneka 1986 *Divi Claudii L. Annaei Senecae – Lucije Anej Seneka Mla i, Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*, Zagreb 1986.
- Servije *Servii Gramatici in Vergilii Aeneidos commentarii*
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.02.0053> (02.02.2010.)

SCHNEEWEIS 2005	Edmund Schneeweis, <i>Vjeronanja i obi aji Srba i Hrvata</i> , Zagreb 2005.
STORM 2002	Rachel Storm, <i>Enciklopedija mitologija Istoka</i> , Rijeka 2002.
Svetonije 1978	Gaj Svetonije Trankvil, <i>Dvanaest rimskih careva</i> , Rijeka 1978.
TOLDI 1976	Zvonimir Toldi, <i>Terenski zapisi</i> , 1976. rukopis
TOLDI 1983	Zvonimir Toldi, Ljekoviti izvori u brodskom Posavlju, <i>Vijesti</i> 7, Slavonski Brod 1983., str. 89–103
TOLDI I 1994	Zvonimir Toldi, Prid ku om mi zelen bor, <i>Posavska Hrvatska</i> , Slavonski Brod 1994.
TOLDI II 1994	Zvonimir Toldi, Pripovid o Mariji, <i>Nek se spominja i pamti</i> , Slavonski Brod 1994., str. 199, 200
TOLDI 1999	Zvonimir Toldi, <i>Dvoje leglo-Troje osvanilo: Magijski simboli plodnosti, sre e i zaštite od uroka</i> , Slavonski Brod 1999.
TOYNBEE 1996	Jocelyn Mary Catherine Toynbee, <i>Death and Burial in the Roman World</i> , Baltimore 1996.
TROŠELJ 1992	Mirjana Trošelj, Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu, <i>Senjski zbornik</i> 19., Senj 1992., str. 73–80
TROŠELJ 2013	Mirjana Trošelj, Mirila – spomenici dušama, <i>Mirila – nematerijalna kulturna baština</i> , Zagreb 2013., str. 31
Varon	<i>M. Terentius Varro, De lingua Latina</i> http://www.thelatinlibrary.com/varro.html (02.02.2010.)
Vergilije 2005	<i>Publije Vergilije Maron, Eneida</i> , Zagreb 2005.
VINŠ AK 2002	Tomo Vinš ak, <i>Vjeronanja o drve u u Hrvata</i> , Jastrebarsko 2002.
VLAHOVI 1972	Petar Vlahovi , <i>Obi aji, vjeronanja i praznoverice naroda Jugoslavije</i> , Beograd 1972.
WARDE FOWLER 1899	William Warde Fowler, <i>The Roman Festivals of the Period of the Republic</i> , London 1899. www.archive.org/index.php (02.02.2010.)
WARDE FOWLER 1912	William Warde Fowler, Mundus Patet. 24th August, 5th October, 8th November, <i>JRS</i> Vol. 2, Cambridge 1912., str 25–33 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/journals/JRS/2/Mundus*.html (02.02.2010.)
WISSOWA 1902	Georg Wissowa, <i>Religion und Kultus der Römer</i> , München 1902.
ŽIŽI 2011	Ivica Žiži , Žalovanje i obredno slavljenje, <i>Služba Božja</i> 51/2, Split 2011., str. 185–204

Elektroni ke adrese

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/154412/death/22185/Mesopotamia> (07.07.2014.)

<https://files.nyu.edu/og1/public/MAP/MAP23.htm> (09.07.2014.)

<http://www.evolo.us/competition/tower-for-the-dead> (20.11.2014.)

<http://www.promessa.se> (20.11.2014.)

<http://australianmuseum.net.au/Preparation-for-death-in-ancient-Egypt> (23.09.2014.)

http://katolicki-tjednik.com/vijest.asp?n_UID=2257 (28.10. 2009.)

<http://www.slavorum.com/forum/index.php?topic=3757.0> (06.08.2014.)

http://www.brainyhistory.com/events/609/may_13_609_30431.html (24. 01. 2010., 02. 02. 2010., 05. 02. 2010.)

http://en.wikipedia.org/wiki/All_Saints (24. 01. 2010., 02. 02. 2010., 05. 02. 2010.)

<http://radiostudent.si/kultura/objekt-meseca/posmrtna-fotografija> (08. 01. 2015.)

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

1. *Kameni aneo*, po etak 20. st., MBP, foto Damir Fajdeti
2. *Etnografski upitnik za sakupljanje narodnog blaga*, Djuro Šarošac, 1971-1975.
3. *Karta Vergilijeva podzemnog svijeta*, Andrea de Jorio, Viaggio di Enea all' inferno ed agli elisii secondo Virgilio, Napulj 1831. <http://en.wikipedia.org/wiki/Hades#mediaviewer/File:Cumae.gif> (09.01.2015.)
4. *Velesovi ljudi (koledari, duše pokojnika) odvođe Jurja/Jarila u zemlju mrtvih*, ilustracija Željko Matuško
5. *Otmica Perzefone*, freska u maloj kraljevskoj grobnici u Vergini, grčka Makedonija, oko 340. prije Krista http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hades_abducting_Persephone.jpg (26.01.2015.)
6. *Narukvica u obliku zmije*, rimsko doba, 1. st., Slavonski Brod - korito Save kod mosta, A4317, foto Damir Fajdeti
7. *Krilati mladišma em, vjerojatno Tanat, personifikacija smrti*, detalj reljefa mramornog stupa iz Artemidinog hrama u Efezu, oko 325. – 300. prije Krista. http://en.wikipedia.org/wiki/Thanatos#mediaviewer/File:Column_temple_Artemis_Ephesos_BM_Sc1206_n3.jpg (09.01.2015.), Fotografiju postavio Jastrow 2007. Adresa dozvole korištenja <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5> (09.01.2015.)
8. *Bitka Peruna i Velesa*, ilustracija Željko Matuško
9. *Smrt na konju*, Gustave Doré [http://en.wikipedia.org/wiki/Four_Horsemen_of_the_Apocalypse#mediaviewer/File:Gustave_Dor%C3%A9_-_Death_on_the_Pale_Horse_\(1865\).jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/Four_Horsemen_of_the_Apocalypse#mediaviewer/File:Gustave_Dor%C3%A9_-_Death_on_the_Pale_Horse_(1865).jpg)
10. *Detalj konja i ptice s marame*, po etak 20. st., Donja Bebrina, E1050, foto Damir Fajdeti
11. *Ples mrtvaca, crkva sv. Marije na Škrilinah u Bermu u Istri* <http://www.tzpazin.hr/foto/dancemacabre.jpg> (16.10.2014.)
12. *Kerber*
Gustave Doré http://www.worldofdante.org/pop_up_query.php?dbid=1142&show=more (09.01.2015.)
13. *Gavran*, ilustracija Željko Matuško
14. *Duše pokojnih izlaze iz podzemlja* <http://www.croportal.net/forum/fotografija/slavska-mitologija-i-fantasy-72439/stranica4/>
15. *Stablo svijeta* https://fbcdn-sphotos-d-a.akamaihd.net/hphotos-ak-prn2/t1/1780649_10151934889340846_1247059528_n.jpg (09.01.2015.)
16. *Rekonstrukcija pogreba djevojke*, 1974. god., Glogovica, FE869, foto Zvonimir Toldi
17. *Grobnica, Gradsko groblje u Slavonskom Brodu*, 20. 10. 2014., foto Karolina Luka
18. *Kapela Toffolini, Gradsko groblje u Slavonskom Brodu*, 20. 10. 2014., foto Karolina Luka
19. *Gradsko groblje u Slavonskom Brodu*, po etak 20. st., KPO746, foto Damir Fajdeti
20. *Odjeva za smrt*, 14. 10. 2006., Donja Vrba, foto Margareta Kern
21. *Ogledalo* <http://rebloggy.com/post/tree-horror-mirror-dark-digital-art-macabre-old-mirror-vickie666/38267701161>
22. *Portalni sat*, oko 1930., KPO462, foto Damir Fajdeti
23. *Fenjer*, <https://forums.station.sony.com/dcuo/index.php?threads/post-your-lantern-style.231165/> (09.01.2015.)
24. *Rimska pogrebna povorka*, ilustracija Željko Matuško
25. *Obred iznošenja lijesa u dvorište*, 1975., Slavonski Šamac, FE II 2337, fototeka Etnografskog odjela MBP-a
26. *Pogrebna povorka s po etka 20. stoljeća u Donjim Andrijevcima*, fotografije iz privatnog vlasništva Nikole Kramara

27. *Pogreb*, 1975., Donja Bebrina, FE1351, fototeka Etnografskog odjela MBP-a
28. *Rekonstrukcija pokojnika u zgr enom položaju*, prema nalazu groba star eva ke kulture s lokaliteta Jaruge-Go evo, ilustracija Željko Matuško
29. *Grob star eva ke kulture*, lokalitet Jaruge - Go evo, 6. tisu lje e pr. Krista, fototeka Arheološkog odjela MBP-a
30. *Rimski paljevinski grobs* lokaliteta Slavonski Brod - Trg Ivane Brli - Mažurani , 1.-2. st., foto Damir Fajdeti
31. *Crkva sv. Petra u Zdencima*, 1935. - 1946., Vasilij Petrovi Antipov
32. *Spomenici na groblju sv. Benedikta kod Oriov i a*, 20. 10. 2014., foto Karolina Luka
33. *Kameni spomenik na groblju sv. Benedikta*, Oriov i , 20. 10. 2014., foto Karolina Luka ,7806
34. *Metalni grobni klinovi i drveni križ*, 20. stolje e, Lov i , E 2621, Zdenci, E 2464, Groma nik, E 2618, *drveni križ*, 20. stolje e, Pau je, KU86/78., foto Damir Fajdeti
35. *Grobovi s ostavljenim jabukama*, 1981., Oriov i , Groblje sv. Benedikta, foto Zvonimir Toldi
36. *Prilozi rimskih paljevinskih grobova - vr (A4167), balzamarij (A4549), zdjelica (A4179), lon i (A4180)*, 1.-2. st., Slavonski Brod - Trg I. B. Mažurani , foto Damir Fajdeti
37. *Prilozi rimskih paljevinskih grobova – staklene perle (MBP-22287, MBP-22286), koštana igla (MBP-22289), kerami ka svjetiljka (uljanica) (A4539)*, 1.-2. st., Slavonski Brod - Trg I. B. Mažurani , foto Damir Fajdeti
38. *Simbol vode*, ilustracija Karolina Luka
39. *Haron*, Gustave Doré
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/32/Gustave_Dor%C3%A9_-_Dante_Alighieri_-_Inferno_-_Plate_9_%28Canto_III_-_Charon%29.jpg (26.1.2015.)
40. *Djevojka u nošnji za žalost*, 1974., Glogovica, FE865, foto Zvonimir Toldi
41. *Etnografski upitnik za sakupljanje narodnog blaga*, Djuro Šarošac, 1971-1975.
42. *Nakon pogreba M. Filajdi a*, oko 1930., Brodski Varoš, fototeka Etnografskog odjela MBP-a
43. *Pomagalo za pridržavanje pokojnika u uspravnom položaju*
http://www.b92.net/kultura/moj_ugao.php?nav_category=558&yyyy=2013&mm=04&nav_id=704907 (09.01.2015.)
44. *Larva*, ilustracija Željko Matuško
45. *Lilit*, ilustracija Željko Matuško
46. *Lar s rogom izobilja*, Lora del Rio, Španjolska, rano 1. stolje e (Nacionalni arheološki muzej Španjolske)
http://en.wikipedia.org/wiki/Lares#mediaviewer/File:Lar_romano_de_bronze_%28M.A.N._Inv.2943%29_01.jpg (09.01.2015.)
47. *Vampir*, Philip Burne-Jones Bt., 1897. <http://en.wikipedia.org/wiki/Vampire#mediaviewer/File:Burne-Jones-le-Vampire.jpg> (09.01.2015.)
48. *Béla Lugosi kao vampir* (1882.-1956.), <http://en.wikipedia.org/wiki/Vampire#mediaviewer/File:Burne-Jones-le-Vampire.jpg> (09.01.2015.)
49. *Vukojeva ki starcevi*, Donja Bebrina, 12.2.2013., Foto Karolina Luka i Ivana Artukovi Župan
50. *Lemurije*, ilustracija Željko Matuško
51. *Prikaz mjeseca velja e na temelju Filokalovog kalendara* (354. nakon Krista) s natpisom koji objašnjava kako se tog mjeseca aste Mani (duše pokojnika) koji lutaju Zemljom.
http://en.wikipedia.org/wiki/Februarius#mediaviewer/File:Chronography_of_354_Mensis_Februarius.png (03.02.2015.)
52. *Groblje na blagdan Svih svetih*, 01. 11. 2014., Dugo Selo, foto Karolina Luka
53. *Kerami ka svjetiljka (A4542)*, prilog rimskog paljevinskog groba, 1.-2. st., Slavonski Brod - Trg Ivane Brli -Mažurani , foto Damir Fajdeti

ISBN: 978-953-7116-41-5

Muzej Brodskog Posavlja
osnovan 1934.

35000 Slavonski Brod
Star evi eva 40

Tel./Fax: 035 / 447 415

e-mail: muzej-bp@sb.t-com.hr

9 789537 116415